

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A.
JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, J. LUIGA,
W. REIMAN, J. TÕNISSON

KUUES AASTAKAIK

1911

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Meie koduloomade nimetused.¹⁾

J. Lõo.

Võrdlemisi hilja on inimene enesele koduloomad soetanud. Vanemates esi-aja inimese asupaikades ei leidu koduloomade luid. Koduloomad puudusid.

Seda puudumist tõendavad veel hiljuti Lõuna-Prantsusemaal ja Põhja-Hispanias ülesleitud, koopa seintele joonistatud pildid. Need pildid on arvatavasti vanema kivi-aja inimese kunstisünnitused ja kujutavad ainult selleaegsid jahiloomi, nagu bisonit, urus-sõnni, metshobust, mets-siga ja teisi.

Sellest võime järeldada, et Europa esi-inimene vanemal kiviajal jahimees oli ja koduloomade pidamist ei tunnud. Ka väljaspool Europat ei leidu vanemates kivi-aja lademetes, nagu Niiluse jõe orus, koduloomade jätsid.

Uuemal kivi-ajal aga ilmuvad juba koduloomad kui kõrgema kultuura astme tunnismärk ja ühes nendega algupärased, vete pinnale postide otsa asetatud ehitused, nõnda nimetatud järvkülad (Pfhaldörfer), mille rususid Lõuna-Europa, iseäranis Helvetsia järvedes ja rabades rohkesti leidub.

1) 9. aug. 1910. a. Valgas E. K. S. koosolekul peetud kõne.

Kui tähtsamad allikad tuleksid nimetada:

Wiedemann, Estnisch-Deutsches Wörterbuch; Fick, Vergleichendes Wörterbuch der Indo-germanischen Sprachen; Keller, Die Stammesgeschichte unserer Haustiere ja ajakirjad — Finnisch-Ugrische Forschungen, Virittäjä.

Kirjamärkide kohta järgmist:

z = pehme s häälik (Vene з)

ž = sh (Vene ж)

c = ts (Vene ц)

č = tsch (Vene ч)

š = sch (Vene ш).

Märk * sõna ees tähendab, et sõna keeleteadlaste poolt ainult oletatud on ja et teda kirjas ega kõnekeeles sellel kujul enam ette ei tule.

Märk † tähendab, et sõna Wiedemanni sõnaraamatus ei leidu, vaid et ta elavas keeles, vähemalt Paistu kihelkonnas, Viljandimaal, ette tuleb. Märk ' tähendab hääliku peenendamist, muljeerimist, nagu sõnas: kul'l'.

Huvitav on, et järvkülade vanemates lademetes peituvad koduloomade, koera, lamba, sea ja veise luud väikest tõugu loomade päralt näivad olevat. Nende kondikavad lähevad oma anatoomilise ehituse poolest tolleaegiste Europas asuvate mets-tõugude omadest märksalt lahku. Saksa paläontoloogid, nagu Keller ja teised tõendavad, et järvküla-aja koduloomade lähe-maid sugulasi Asiast ja Afrikast otsida tuleb.

Peab arvama, et mõni lõuna-idast Europasse tungiv kultuuriline esimesed koduloomad enesega kaasa tõi ja, mis veel tähtsam, metsloomade kodustamise mõtte. Aegajalt hakkas inimene ka Europas leiduvaid metsloomi kodustama ja neid võõrsilt toodud kodutõugudega paaritama, ja nüüd on kõik meie tähtsamad koduloomad, maha arvatud kass, kana ja vahest ka koer, võõrsilt toodud kodu- ja Europas olnute ja olevate mets-tõugude segaveri.

Hallisse muinas-aja hämarusesse näitavad meie koduloo-made nimetused. Katsume nende varal sinna kaugel mineviku valda tungida. Vahest leiame teid, kust poolt koduloomad meile ilmusid, kuidas keele genius neile nimesid andis ja vöö-raid nimetusi oma seaduste alla painutas. Kõikide koduloomade nimetusi praegu läbi harutada oleks võimata. Võtan sellepärast mõned tähtsamad nende seast kõne alla ja nimelt koera, lamba, hobuse, veise ja sea nimetused.

Kahtlemata on küll koer kõige vanem koduloom. Daania-maa esi-rahva söögijätiste lademetes leidub juba koera luid. Kauase koduse kultuura ja ristsugutuse tagajärjel on koerte tõud nii mitmetpidi välja arenenud, et nende metsikute esi-vanemate ülesleidmine raskusi teeb. Kindel on, et neid hundi ja schakali sugukonnast tuleb otsida. Europa lamba- või karja-koera esivanemaks peetakse India hunti (*canis pallipes*).¹⁾ Seda hundi tõugu on peale India ka veel Ida-Persias leida ja siin oli arvatavasti tema kodustamise koht. Siit lagus kodus-tatud hunt kui inimese kaitsev seltsimees ja jahisõber laiali ja tungis juba õige vara Öhtu-Europasse. Selle tee peal pidi ta küll kõige enne Europa ja Asia vahel elutseva Soome-Ugri alg-rahva juure jõudma. Et see rahvas koera tundis, seda tun-nistab koera ühine nimetus pea kõigis Soome-Ugri keeltes. See nimetus on ka Eesti keele Tartu-Võru murdesõnades peni, pini ja pinine allale jäänud. Sellele vastavad Lapi — boena, Soome — penikka ja peni (Kalevalas), Liivi — piñ, Mordva — pine, pina, Tscheremissi — pi, Sürjani — pon ja Votjaki — punu. Ungari — eb, Voguli — ämp ja Ostjaki — amp läheb

1) Keller: Stammesgeschichte lhk. 41.

pealt näha lahku. Ahlquist arvab, et siin häälik „b“ sõna lõppu on ümber asetatud (eb = be) ja kahe viimase sõna juures peale selle veel „m“ sisse on liidetud.¹⁾ Aga võimalik on ka, et need kolm viimast sõna emase koera nimetusest *äm-pi, *em-pi välja on kujunenud, kus juures lõpu „i“ ära-kukkus ja Ungari keeles peale selle „mp“ — „b“ks välja arenes. (Soome-Ugri „mp“ ~ Ungari „b“: Szinnyei — Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft lhk. 39). Et emase looma nimetus terve tõu nimeks võib saada, tuleb ette, nagu pärastpoole näeme. Sõna alguskuju oli arvatavasti pi, nagu praegugi veel Tšcheremissi keeles. Sellele liitus Soome-Ugri vähendav suffiks (Deminutivsuffix) muljeeritud n (ń) külgi, mis üksikutes keeltes „ne“-ks, „nä“-ks, „ni“-ks välja arenes. Küsimine oleks nüüd, kas on pi laensõna, mis ühes koeraga soome-ugrilaste juure jõudis või jälle nende oma sõna? Kahtlemata küll oma sõna. Ei tunta ühtegi teist keelkonda, kus koera nii hüütaks ja see sõna pidi enne juba nende keeles olema, sest keeled võtavad uue asja nimetuse puhul, kui nad asja ühes sõnaga ei laina, mõne vana tuttava nimetuse ja annavad sellele uue tähenduse. Indo-Germani keeltes tuleb sagedasti ette, et emapõu, emaihu (uterus) seda sama nime kannab, mis noor loomgi, et see nimetus ka vana looma peale üle läheb. Näituseke: Greeka — *δελφύς* = emaihu ja *δελφάξ* = põrsas, siga; *αδελφός*, *αδελφή* = ühest emast sündinud vend, sõsar; Sanskriti — „gárbha“ = emaihu, laps, võsu, linnupoegade pesakond (Mutter-schoss, Kind, Sprössling, Brut der Vögel); Saksa — Kalb, Kalbe = vasikas, õhv on Sanskriti sõnaga sugulane ja läheb oma algtähenduses nii samuti „emaihu“ ja „noore looma“ mõiste peale tagasi.²⁾

Sarnane tähendus näitab ka sõnal „pi“ Soome-Ugri keeltes olevat.

Sürjäni pi = laps, noor loom, poeg ja pi = põue.

Votjaki pi = poeg, laps ja pi, põi = põue.

Ungari fi = poeg, poiss.

Eesti piga, pia (Jungfrau) ja põu, põue, po, poh, puhu.

Sellest võime järeldada, et meie Eesti peni oma algmõistes „noort looma“, „poega“ tähendab.

Teine nimetus Eesti keeles on koer, saartel ka kõr, Soome keeli: koira. Esiotsa tähendas see sõna lihtsalt isast looma, nagu Soome keeles: koirasteeri — isatöder, koirassussi — isa-

1) Ahlquist: Kulturwörter der westfinn. Sprachen, lhk. 2.

2) Prellwitz: Etymolog. Wörterbuch der Griechischen Sprache, lhk. 110.

hunt, koiraskettu — isarebane seda praegugi veel näitavad.¹⁾ Etymoloogiliselt see sama sõna on Voguli ja Ostjaki khor²⁾ = isane, sõnn, täkk (Männchen, Stier, Hengst). Ka Eesti keeles on sellel tüvel ühes sõnas veel isase tähendus alale jäänud: koere (koeras, koerus, kōre) = isane kanep.

Kolmas vana nimetus on Eesti keeles ainult koera kutsumise- ja hüüd-sõnana püsinud: †tsē, †tsēh. Mulle näitab, et Wiedemanni sõnaraamatus leiduvad tsōhō ja tsōoh, mis kariloomade hüüdmine olla (Zuruf an das Vieh auf der Weide) eelnimetatud sõnade teisendid on ja ainult koera tähendavad, mille kutsumisega loomi hirmutada ja tõrjuda tahetakse. Soome keeles on — tseh (tse) nii sama koera kutsumise hüüd, tekkinud sõnast tiisti, mis seal koera tähendab.³⁾ Tiisti sõna meil Eestis enam ei ole. Meie laste keele tiz, †tiiss (kaśś = Katze) sünnib Soome tiistiga häälikute poolest väga hästi kokku, kuna tähendused lahku lähevad. Võimalik, et mõlemad sõnad „väikese loomakese,“ kui oma algmõiste peale tagasi viivaad. —

Emane koer on — hatt, āta ja †att. Seda nime antakse ka kõlvatumale näesterahvale. Soomes näib see sõna — „aatta“ — veel ainult viimase kohta tarvitatav olevat. Et āta nii hästi Soome kui ka Eesti keeles ilma „h“-ta ilmub ja ainult Võru murdes „h“ häälikut otsa ees kannab, siis võime järeldada, et sellel sõnal alguses „h“-d (ega „h“-le vastavaid vanemaid häälikuid) ees ei olnud. Ata tahab laensõna olla, sealt maalt, kust meie koiragi koduloomana saime — Iranist. Sanskriti keeles tähendab attā⁴⁾ ema (naisterahvast). Seda arvamist toetaks ka järgmine asjaolu. Soome: narttu — emane koer ja naaras — emane loom (Weibchen), nende tüvi peitub nähtavasti Sanskriti sõnas: nārī⁵⁾ = naisterahvas (Weib). On see seletamine tōsi, siis peaks āta väga vana laensõna olema, sest ajast, kus Aria rahvad (iranlased ja hindlased) soomeugrilastega lähedalt kokku puutusid.

Teine emase koera nimetus on — nabi, nawi. Soome: napi, navi, nappa, nappo. Prohvessor Donner seab selle sõna

1) Ahlquist: Kulturwörter, lhk. 2.

2) Finnisch-Ugrische Forschungen, lhk. 176.

3) Virittäjä 1909, lhk. 171.

4) Fick: Vergleichendes Wörterbuch I, lhk. 3.

5) Fick: Vergl. Wörterbuch I, lhk. 275.

Votjaki — „hapse“-ga¹⁾, mis lõbu, himustust (Lust, Begier) tähendab, kokku.

Kolmandalt antakse emasele koerale veel nimeks: lidu, lüdu, lita, lits. Viimane sõna tähendab ka emast hunti. Kõik neli on alguskujust *liif välja arenenud. Ka siin leiame, nagu esmalt äta juures, et need sõnad mitte ainult emast koera (hunti) ei tähenda, vaid ka naisterahva sõimunimeks on. Peale Eesti keele ei tule neid sõnu teistet Soome-Ugri keeltes mitte ette. Mulle näitab, et nad Slaavi keeltest on laenatud. Alg-Slaavi: lētī, Väike-Vene: liif tähendab loomade sugulist iha (Brunst). Лить напала на корову (die Kuh rindert). Siia hulka kuulub vahest ka liri: lott (Kelti *lutta)²⁾ = hoor ja Greeka λυττα (λυσσα) = hullus, marutõbi, tormav kiimaluse himu. —

Noor koer, koera poeg on — kuiskas (kuits, kuksi, kuśa, kuts). See sõna on väga laialiselt tuttav. Albania mägedelt kunni Põhja-Jäämereni ja Läänemere kaldalt kunni Kesk-Asia kõrgustikkudeni on teda leida. Mitte ainult Soome-Ugri ja Indo-Germani, vaid ka Türgi-Tatari keelkonnas. Lapi — kuce, Liivi — kučki, Mordva — kuśka, Sürjäni — kuti, kutsan, Votjaki — kuča, kuča, Ungari — kuśa, kutya. Vana-Slaavi — kučika, Albani — kutš, Osseti — khudz, Türgi — küčük.³⁾ Nende laialiste piiride peale vaatamata muutuvad selle sõna häälikud õige vähe, tähendus peaaegu mitte sugugi; ikka tähendab ta noort koera, koera, enamiste viimast. Ka Läti keeles on ta olemas: kuze (kutse) = emane koer ja kuzens (kutsens) = kutsik. Kõige kodusem näib see sõna küll Soome-Ugri ja Slaavi keeltes olevat. Kumb kumma käest ta laenanud on, ei saa enam kindlaks teha.

Jahikoertest on hurt venelaste kaudu meile tulnud. Hurtade kodumaa on Afrika. Sealt jõudsid nad vanade keltide juure. Keltidest kõnelevad Rooma ja Greeka kirjanikud kui suurtest jahirmastajatest ja kiidavad nende jahikoeri. Keltidelt laenasid neid germanlased ja slaavlased. Sõna oleme enne sakste siia ilmumist vist Pihkva ja Novgorodi kaudu omandanud. Sealt läks ta ka Soome ja Karjala keeltesse. Vene algkuju on хорть, Slaavi хрътъ.

Rootsist tuli — rakk (raka, rakakene). Vana-Põhja (Skandinavia) keeles tähendab „rakki“ jahikoera (Spürhund) ja tuleb sõnast „rekja“ spor — jälgi ajama (die Spur verfolgen).

1) Donner: Vergleich. Wörterbuch nr. 958.

2) Fick: Vergl. Wörterbuch II, lhk. 238, 257.

3) Schrader: Reallexikon der indoger. Altertumskunde, lhk 385.

Wiedemanni sõnaraamat tunneb rakat ainult kui koerakest (Hündchen), aga mitte enam kui jahikoera, jälgede ajajat. Vana tähendus on ära ununud, seda enam, et tema asemele uus sõna — hagijas, astus. Et aga raka ikkagi ennemine jahikoer oli, selle poole sihiv üks Hurti Setu lauludest :

Oli mul kulla kutsakene,
Raudahammas rakakene.
Suvvel tõi soe koduje,
Kevadel kena rebase j. n. e.

Kõige noorem koera nimetus ja vist küll Eesti oma sõna on — hagijas, tuletatud tegusõnast hagama, hagima s. o. tagaajama, kinni võtma, püüdma.

Pea nii sama vana koduloom kui koer on ka lammas. Kolmest metslamba tõust on praegused kodulamba tõud välja kujunenud.¹⁾ Esimene metstõug on praegugi veel Egiptuses ja Abessinias leiduv — laka-lammas (Mähnen-schaf). Teine on Asia stepi-lammas (ovis arkal) Persias ja Kaspia mere ümber olevates steppides ja kolmas Europa metslammas, nõnda nimetatud „muflon“ (ovis ruusimon) Sardinia ja Korsika saartel. Asia pika sabaga stepi-lambast on kõik Asia tõud oma alguse saanud ja seda sama verd on ka oma peenikese villa poolest kuulus Hispania merino-lammas. Mufloni järeltulijad jälle on kõik väikesed, lühikese sabaga Põhja-Europas leiduvad kodulambad, nende seas ka meie praegune „maatõugu“ lammas on. — Sõna lammas ise on Germani laensõna. Sellest ei järgne aga veel mitte, et meil kodulammas enne germanlastega kokkupuutumist tundmata oli. Et lammas mitte ainult Ühis-Soome, vaid ka juba Soome-Ugri rahval tuttav oli, näitab järgmine võrdlus. Eesti keeles hüütakse emalammast — utt, ufe ja tuft. Sellele vastavad teistes Soome-Ugri keeltes: Soome — uttu, uuttu, uutu; Mordva — uča ja uca; Votjaki ja Sürjani — yž; Voguli — oš; Ostjaki — oš, os ja ač; Ungari — juh. Siia hulka kuulub ka Eesti — uhe ja Soome — uuhi. (Soome ja Eesti tt (t) vokaalide järele ~ Soome-Ugri č; nii sama Soome h vokaalide järele ~ Soome-Ugri č)²⁾

Aga ka üks teine lamba nimetus näib nii sama vana olevat. Soome — kari, karu, karitsa; Ostjaki — koren; Voguli — karaš³⁾. Need kõik tähendavad lammast. See sama sõna on ka nähtavasti Vadja — karja (Schafheerde) ja Soome — karja ja Eesti — kari (Heerde, Vieh).

1) Keller : Stammesgeschichte, lhk. 88.

2) Finnisch-Ugrische Forschungen II, lhk. 223.

3) Donner : Vergl. Wörterbuch, nr. 143.

Lammas oli esimene kari-elajas ja tema andis karjale oma nime. Tälepanemise väärt on, et Greeka keele Ionia murdes *καρῶ* (loe: kara)¹⁾ ka karielajat, lammast ja karja tähendab. Väga võimalik, et mõlemad rahvad looma ühes „kari“ nimega mõne Kesk-Asia rahva käest said. Greklased küll Phoinikia kaudu semitide käest, sest Vana-Hebrea keeles tähendada „kar“ ke tallekest. — Seega ei oleks meie kari mitte Gooti laensõna nagu Thomsen seda arvab, seda Gooti sõnaga „harjis“, mis sõjaväge (suurt hulka) tähendab, kokku seades.²⁾ — Isase lamba nimetused näitavad meil kõik laenatud olevat. Oinas olla Leedu laensõna = avinas (Widder). Aga ka Kelti murrete oen, oin, oan (alg-Kelti *ognos = lammas)³⁾ on oma häälikute poolest meie oinale väga sarnane. Päss, Soome — päs̄si, mis nii sama oinast tähendab on Skandinaavia sõna. Seal leiame ta Rootsi — bäs̄s'i ja Vana-Põhja faer'i kujul eest. Vana-Põhja faer'ile vastab täht tähelt meie murdeline †pääru, †pääru-oinas, olgugi et faer ainult lammast üleüldse tähendab.

Pukk jällegi on kesk-madal-Saksa „buck“-ist tekkinud. Ka jär on laensõna. Temale vastavad Leedu ėras, Läti — jers ühelt ja Vene ярка (tallekene) teiselt poolt. Thomsen kaldub arvamise poole, et jär vahest Vene keelest võiks võetud olla.

Et Eesti keel nii ohtralt isase lamba tarvis võõraid nimetusi vastu võttis, tuleb küll sellest, et võõraste rahvaste käest uusi lambatõugusid tundma õpiti. Võõrad sugu-oinad võeti karja ja nende nimetused keele vastu, seda enam, et meil oina tarvis tehniline nimetus näib puudunud olevat. Sõnniks kutsutakse oinast küll ka Võru murdes, aga see nimetus ei käi mitte ainult oina kohta. Meil sõidetakse ka veel sõnniga sõtta ja pannakse sõnn ikkesse adra ette, nagu pärast näeme.

Noore lamba nimetused on aga pea kõik meie omad sõnad. Iseäranis palju on neid Tartu-Võru murdes. Kõige pealt leiame siit — vošk ja vōzik. Wiedemann tõlgib selle sõna Saksa keeli: erstgeborenes Lamm = lamba esimene tall. Minu arvates peab ta sõnaga vōz (vōt, vōe), mis aastat tähendab, ühenduses olema. Võrdlev keeleteadus on kui tõeasja kindlaks teinud, et vana Indo-Germani aasta nimetus, *vetos, üksikutes Indo-Germani keeltes noorte loomade iseäranis tallede ja vasikate nimetusena ilmsiks tuleb, et need nimetused alg-

1) van Herverden : Lexicon Graecum, lhk. 421.

2) Thomsen : Ueber den Einfluss der Germanischen Sprachen, lhk. 141.

3) Walde : Lat. Etymolog. Wörterbuch, lhk. 20.

mõiste juurde „aasta vanune“ tagasi viivad.¹⁾ Nii Greeka etalon, etelon — noor loom, tall, sõnast: etos, *wetos — aasta; Sanskriti — vatsá — vasik; Saksa — Widder — oinas, Ladina — vitulus — vasik, ja veterinus — veoloom (Zugvieh); Albani — vits — vasik. Professor Schrader, üks nendest, kes Soome-Ugri keelte algsugulust Indo-Germani keeltega tõendada katsuvad, ühistab koguni meie vōz'i (Soome — vuosi, Vepsa — vos, Sürjani — vo, u, vasa, Ostjaki — ôt) Indo-Germani aasta nimetusega *vet, *vetas.²⁾ Nii võiksimelise küll arvata, et vošk, voziku tüves sõna „vōz“ — aasta meie ees seisab.³⁾ Vōz tähendas ehk alguses ka ainult mõnda aasta aega, nagu kevade poolist talve, kevadet, kus loomad poegisid ja karjased oma karjadega suvistele söödaplatsidele tõttasid.

Ka sõna von oleks kõige selle järele voz'ist aasta nimetusest välja arenenud. Siin liitus tüve voe- ehk vot — külge sõna-sünnitav suffiks „ne“, millest voene, vodne kaudu von tekkis. Peipsi ääres tuleb ka vōnn, vōnnakene ette, mis ainult vōna teisendiks peab lugema (nagu linn = liin).

Oliiline tähendab Wiedemanni järele kevadist talle (Frühlingslamm). Tema etümoloogia on tume. Alg-Slaavi *olni = mineval aastal, mineval suvel (voriges Jahr, vergangenen Sommer) oleks kõige lähem. (Võrdle: Walde — Etymolvg. Wörterbuch).

Tartu-Võru murde laste keeles tuleb veel tsile tallekese tähendusena ette. Sellele vastab Sürjani — dzeí, dzeíka (Lämmchen).

Üleüldiselt Eestis noore lamba kohta tarvitav sõna on tall. Ahlquist peab talle laensõnaks ja arvab, et ta Vene „теля“-st, mis vasikat, õhva tähendab, oma alguse on saanud.⁴⁾ Sellele vaidleb Anderson⁵⁾ vastu ja arvab, et tall meie oma on, tulnud sõnast talv (Winter), nagu Soome — talle = aastane põrsas. Mõlemate algtähendus olla „aastane“ (jährig), sest soomlased lugeda aastaid ka talvede järele. Ka Ostjaki keeles tähendab sõna „tal“ niihästi talve kui ka aastat.

Lamba villa tarvitamist ei näi Soome-Ugri algrahvas mitte tunnud olevat. Sõna vill on kas Germani või Leedu keelest võetud, kuid juba õige varakult, Ühis-Soome ajal.

1) Walde: Etymolog. Wörterbuch, lhk. 830, 846.

2) Schrader: Sprachvergleichung u. Urgeschichte, lhk. 228, 525.

3) Anderson: Studien, lhk. 117.

4) Ahlquist: Kulturwörter, lhk. 13.

5) Anderson: Studien, lhk. 116.

Nagu näeme, ulatavad koera ja lamba nimetused Soome-Ugri muinas-aega tagasi. Peni ja utt on ühine vara. Teistest koduloomadest ei saa seda keeleliste võrdluste varal enam nii kindlasti tõendada. Ometi lasevad mõned õige vanad hobuse nimetused arvata, et hobune juba Soome-Ugri ajal koduloomana tuttav oli.

Hobust peeti küll esiotsa tema liha ja naha pärast ja alles hilisemal ajal hakati teda veoloomaks tarvitama. Kesk-Asia steppides elutsev metshobu (equus Przewalski) on Asia hobuse lähem sugulane ja seda tõugu pidi ka esimene koduhobune olema. Europas leiduvad rasked Prantsuse, Belgia ja Saksa tõud aga on Euroopa metshobuse järeltuljad. Meie väikese, vastupidava ja väle Eesti hobuse soontes näitab rohkem Asia stepi, kui Euroopa suure ja raske (praegu juba ammugi kadunud) metshobuse verd voolavat.

Hobune, hobu, hõ (Soome — hepo, Lapi — hävoš) tähendas esialgu märahobust ja muutus alles hiljemine kogunimeks. Kuna Ahlquist hobuses Rootsi laenusõna näeb¹⁾ (Rootsi: häppa, häppä, Daani: hoppe = mära, Stute), arvavad Indo-Germani keeleuurijad (Hehn-Schrader: Kulturpflanzen u. Hausthiere lhk. 53 ja Schmidt: Kritik der Sonantentheorie lhk. 153), et Vana-Slaavi: кобыла = mära, Ühis-Slaavi: конь = hobune, Vana-Vene: комонь = hobune, Läti: kume = mära, mitte Indo-Germani sõnad ei ole, vaid võõrad ja et nad Eesti hobuse ja Soome hepo'ga kuidagi ühenduses seisavad. On see seletus õige, siis pidi Ühis-Soome „h“ Slaavi keeltesse üle minnes „k“-ks muutuma. Õige lähedal Vene комонь'il seisaks siis Eestimaa põhja-õhtu rannas ettetulev hobuse nimetus — homma, Soome — humma (lastekeeles). Aga Ühis-Soome „h“ (vanem š, z, ž) vastamine Slaavi „k“-le on senini tõendamata. Dr. Ojansuu arvamise järele on hobuse nimetus Alg-Soome keeles *šono (loe: schongo), *šeno(i) olnud, millest hevo, ho, hoi, hevoinen, hoinen välja arenesid.²⁾

Kolmas hobuse nimetus on suku. Sellest samast tüvest tuleb ka siksukene ja Hurti Setu lauludes (I. 1. lhk. 272.) ettetulev süko. Sõsar palub venda, et see teda sõjast välja lunastaks, ja kui vend seda mitte ei tee, siis —

Üte süko sul susi sõõgu.

Tõõse varsa varas veegu!

Ka hobuse meelitus- ja healitsus-sõna — suks, †suksik ja †tsuko käib siia liiki.

1) Ahlquist: Kulturwörter lhk. 9.

2) Virittäjä 1909, lhk. 171.

Need sõnad on küll kahtlemata üks ja see sama, mis Liivi — sikši ja Ungari — čikó, čitko = hobuse-vars (Füllen), võib olla ka Lapi — čuk = noor elaja loom (das Junge). Umbkaudse arvamise järele on juba enam kui 4000 aastat keeleline ühendus meie ja ungarlaste vahel katkenud. Teistest sugu-keeltest on sõna kadunud ja ununud, aga Ungari keel ühelt ja Eesti, Liivi keel teiselt peolt on teda aastatuhandatest üle alal hoidnud.

Huvitavad on sõnad tpru ja †tpruś, mis hobust ja varsa, enamiste lastekeeles, tähendavad. Vanad inimesed ütlevad tpru, kui nad hobust tõrelevad, teda õieti vaos käsevad minna või minema ajavad, nagu: tpru vagu! tpru nõõ! tpru mõtsa! Kui hobust seisma tahetakse jätta, üteldakse *tpruss, õige kõva ja kuuldava „s“ häälikuga lõpus, mis küll kahest sõnast tpru seis ehk seisa kokkutõmmatud lühendus on. Wiedemanni sõnaraamat tunneb tpru'd ainult kui hobuse seisma jätmise hüüdu (Zuruf um Pferde zum Stehen zu bringen). See seletus on puudulik ja vildak. Tpru on, nagu eespool nägime, hobuse nimetus, aga peatus-sõna — tpruss, mis hooletuma väljaütlemise juures harjumata kõrvale ka kui tpru kuuluda võib. Soomes tähendab aga tpru-ku — vasikat ja tpru-kuse on vasikate häälitus-sõna. Millega tuleks seda nähtust, et kahest, üksteisele keeleliselt lähedal seisvast rahvast esimene teatava sõna all varsa, teine aga vasikat mõistab, seletada? Meie peame arvama, et tpru'l esialgu laiem tähendus oli: ta pidi üleüldse noort looma tähendama, nii et seda nimetuse nii hästi varsale kui ka vasikale anda võis. Soome keeltest on tpru ka Vene keele üle läinud: 1) peatus-käsuna hobusele; 2) tähendavad Vjatka kubermangus „тпруконя“ lehma ja „тпрусоня“ — varsa, hobust, ja 3) on Hommiku Venemaal „тпрусѣ“ kui häälitus- ja meelitus-sõna lehmadele ja hobustele tuttav.¹⁾ Tähele panemise väärt on, et need Vene nimetused ainult seal ette tulevad, kus venelased Soome sugu rahvastega kokku puutusid, mis seda enam tõendab, et venelased need viimaste käest on laenanud. — Kuid sellegi pärast näitab tpru ka Soome keeltesse laenatud olevat ja nimelt Aria keeltest. Vana-India (Sanskriti) prthuka-h võiks küll tema alguskuju olla. Prthuka-h²⁾ tähendab last,

1) Pawlowsky: Russisch-Deutsches Wörterbuch.

2) Walde: Lat. Etymol. Wörterbuch, lhk. 562.

vasikat, noort looma (Kind, Kalb, Junges) ja sünnib sellepoolest tpru laialisema tähendusega täiesti kokku.

Emahobuse nimetus oli vanast ja on praegugi veel osalt Eesti keeles — hobu, hebu.

Üleüldiselt tuttav mära on laensõna. Thomsen peab Eesti ja Soome mära algkujuks Vana-Põhja merr'i. (Rootsi — mähr — Stute). Aga ka kesk-madal-Saksa keele kaudu (merie = Stute) võiks see sõna meile tulnud olla. Germani rahvad on ta oma korda keltide käest saanud (Vana-Gallia: marka; liri: mark = hobune. Vana-kõrge-Saksa: marah, marh = täkk (Ross), merika, merh = mära, Stute). Vanad kirjanikud kõnelevad Gallia hobustest kui kallimat ja paremat tõugu loomadest. Ühes Gallia hobustega tuli Gallia nimetus germanlaste juure je rändas siit edasi Soome ja Slaavi keeltesse. Meie võtsime selle sõna kitsas, emahobuse tähenduses vastu, kuna slaavlased talle õige laialise mõiste — hobune, lojus, kauba-aine ja kaup andsid. Sloveni keeles tähendab mrha kõiki neid mõisteid.¹⁾ Saksa Mähre (hobune) ja Vene — меринъ (ruun) on māraga ühest tüvest võrsunud.

Sõna täkk — isase hobuse mõistes — tuleb ainult Eesti keeles ette. Kõla poolest sarnane sõna on ka Votjaki ja Tschere-missi keeltes leida. Votjaki taka, taga (ka yž-taka, ketš-taka) ja Tscheremissi tǎgǎ, taga tähendab oinast. Aga veel kauge- male ulatab sõna. Altai keeltes tähendab tǎgǎ, tǎkkǎ ka oinast. Soomes hüütakse aasta vanust, noort hobust — takkuri, varsa- takku. Minu arvates kuuluvad need sõnad ühte ja neid ühen- dab kõiki algmõiste — noor, isane loom. Täkk oleks seega väga vana laensõna Altai keelkonnast.

Teine täku' nimetus on saarlaste — ori. Sellele vastab Soome — ori, orhi, oris, orit ja oro. Soome sõna tähendab: 1) isast looma üleüldse, 2) takku ja 3) isast siga. Professor Setälä järele käib siia liiki ka meie orik (verschnitiener Eber).

Päts (pets) lõuna-õhtu poolses Tallinna murdes tähendab esite — hobuse varsa esimeses aastas ja 2) põhjapõtra (Rennthier). Hobuse varsa tähendab ta ainult Eesti keeles, kuna ta põhjapõdra ja selle vasika tähendusena suurest osast Soome-Ugri keeltest läbi käib. Lapi — boacco; Tscheremissi — piče, puše, pūčo; Votjaki — pužei = põhjapõder; Sürjani — pež; Voguli — paši, pasig; Ostjaki — peš, pēsi = põhja- põdra vasikas. Professor Setälä ühendab neid kõiki Soome — poro = põhjapõdraga (Finn.-Ugr. Forschungen II, lhk. 223). Eesti sõna — päts'i — on sellest ühendusest Setälä (vist koge- mata) välja jättnud.

1) Schrader: Reallexikon lhk. 329 ja Walde: Wörterbuch lhk. 481.

Teine täkk-varsa nimetus on sõnní. Selle sõnaga oleme juba eespool, lamba juures, tuttavaks saanud. Täkk-varsa tähendab sõnní ainult Tartu-Võru murdes, rahvalauludes aga ka vana hobust :

Sõida sõa sõnnikene,
Rutta velle ruunakene j. n. e.

Sõnní on nii sama Soome-Ugri sõna nagu päts ja tähendab teistes Soome-Ugri keeltes, peale Soome keele, kus tal ainult härja tähendus — noort hobust, varsa. Tscheremissi — č'oma, coma, cama ; Votjaki — č'uńi, cuńi ; Sürjäni — cań ; Ungari — čina.¹⁾

Üleüldine noore hobuse nimetus on — vars, Soome — varsa. Teistes Soome-Ugri keeltes seda sõna ei leidu. Vars on Aria laenusõna. Sanskriti — vṛšan = isane, täkk (Männchen, Hengst) ja Vana-Baktri ehk Avesta — varšna = isane (männlich) näitavad selgesti, kust poolt hallil muinas-ajal vars meie keele on tulnud.

Veist ei näita koduloomana enam ühine algrahvas vastu võtnud olevat, vaid juba üksikud, temast välja arenenud rahva liigid, ugrilased, pärmlased ja soomlased, igaüks iseseisvalt ja enese ette.

Veis, kui liha-, piima-, veo- ja ohvriloom oli vana aja rahvastel nende majanduse aluspõhi ja keskpunkt. Veise järele arvati varandust ja rikkust, veise nimetus läks raha nimetuseks üle. Veisega sai inimene ka põllutöö paremale järjele seada. Kuigi enne seda maad konksu ja kabluga vaevaliselt üles kisti, ei olnud sellel tööl karjakasvatamise kõrval palju tähtsust. Veise tööjõud alles pani põllutööle aluse ja kodustatud veisega algab uus ajajärk kultura ajaloos. Majanduseliselt tähtis loom sai ka rahva usu-elu avalduste objektiks ja tõusis kultuura loomast ühtlasi kultuse loomaks. Indias peeti veist pühaks ja Egiptuses anti temale Apis sõnni näol koguni jumalikku au.

Kahest mets-veise tõust on meie kodu-veis välja arenenud : urus-sõnnisi (bos primigenius), kes kui metsloom juba ammu kadunud on ja Sunda veisest (bos sondaicus), kes Sunda saartel praegu veel metsikus olekus ette tuleb. Juba vara on Sunda veisest saadud kodutõugusid Aσίας ja Afrikas peetud ja Afrika veise järeltuleja olla ka väikene järvküla aja veis. Järvküla veise verd arvatakse Helvetsia, Angleri ja meie maa tõus voolavat.

1) Szinyei : Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft, lhk. 27.

Urus-sõnni kodustamise koht oli arvatavasti Greeka maa, umbes teise aastatuhande algusel enne Kristust, nõnda nimetatud Mykēna ajal. Ühe Mykēna ajast leitud kuldpeekri peal on selle looma kinnipüüdmine ja tema kodustamise katsed nii tõetruult kujutatud, et kunstnik kõike seda ise oma silmaga näinud pidi olema. Venemaa stepi-veis, pika sarvedega Ungari ja suured rasked Põhja-Saksamaa tõud on urus-sõnni kodustatud järeltulejad. Smirnowi uurimisi ida-soomlaste üle arvustades tõendab Setälä, et lääne-soomlased sel ajal, kui nad mordvalastega veel ühes elasid, sarvloomi koduloomadena tundsid ja tarvitasid.

Vaatame nüüd lähemalt veise nimetusi Eesti keeles. Soome-Ugri keelkonnas on sõna veis (Rind, Rindvieh) ainult Eesti ja Mordva keeltes alale püsinud. Eestis on tal palju teisendid — vediks, vedis, veikis, veits. Reiman arvab, et veis vedajast on tulnud (Eesti rahva hariduse järg iseseisvuse aja lõpul. Eesti Kirjandus 1908. X. lhk. 347). Tõepoolest oli veis ka esimene veoloom, ja alles hilisemal, ajaloolisel ajal on hobune selles töös rohkem tema asemele astunud. Aga võimalik on, et veisel vedamisega midagi tegemist ei ole, et selle asemel mõni teine mõiste temas peitub. Viimast arvamist aitab ka Mordva keel tõendada. Mordva — *vedaká*, *vedfekš*, *vädifkš*, *vedraš* tähendab imevat lehm-vasikat, õhva (Milchkalbin, Färse, junge Kuh), mis nähtavasti veise vanem tähendus on olnud ja vististe alles pärast poole on Eesti sõna „veis“ terve tõu nimetuseks tõusnud. Algtähendus oleks veisel selle järele „noor (emane) loom“. Sõna ühine tüvi nii hästi Mordva kui ka Eesti keeles on *ved—¹⁾. (järgneb).

Aruanne murrete uurimisest Saaremaal.

Murrete uurimise, mis sügisel 1909 a. keskele oli jäänud, sain jätkata alles viimasel suvel, juuli-kuu lõpus ja augusti-kuu alguses. Teekonna piiridesse käisid seda korda järel olev osa Saaremaad, Jaani ja Karja kihelkond, kuna põhjapoolsest osast Põide kihelkonda mul juba ennemalt korda oli läinud üles-tähendusi teha.

Juba alustuseks pean ütleva, et kõnealune keeleala kaugelt nii palju huvitavat ei jõua pakkuda kui lõunapoolsed osad Saaremaad, teatavasti iseäranis Sõrve ja Kihelkonna poolne.

1) Paasonen: Vähäisiä kirjelmäiä lhk. 41.

Ja seda mitme asja poolest. Mitte üksi selle pärast, et idapoolistes osades Saaremaad võõrapärane substraat nii tuntav ei ole kui lõunapool; kahtlemata on ka suurem lähesus ülemaaga, väinad enese alalise läbikäimisega palju selleks kaasa aidanud, et mitmed algupärased, õige iseloomulised vanad murde iseäraldused vähe haavalt kaduma on läinud, taganedes mannermaalt toodud uute moodide eest. Sest sellepoolest kuuleb keel nii sama käsku kui kõik inimelised eluavaldused, kuna see inimese hingeeluliste oludega nii läheses ühenduses on ja alati ergutundelisena nende liikumisi kajastab.

Mis Jaani kihelkonna murdesse puutub, siis ei lähe see üleüldse palju sellest keelest lahku, mida idapoolses osas Saaremaad kõneldakse. Nagu seal, on nimetatud kihelkonnas \bar{a} ja $\bar{ä}$ üleüldse diftongiks muutunud, $\bar{ä}$ peale mõne üksiku juhtumise, mis tasandamise teel naabri murrete kaudu sündinud on; eelmisest on *oa*, järgmisest *ea* saanud, üteldakse siis *moa*, *soaB*, *pea*, *teab* jne. Poolvokaal *i* on samuti õige üleüldiselt kadunud nagu näituseks Keiguste poolgi, *pao kao*, *âB*, *paju*, *kaev*, *ajab*, isegi *kôB*, *kô* kujub, *koju*. Kõik need on keelelised nähtused, mis kogu idapoolsele Saaremaale omased on ja kunni Valjala kihelkonna piiridesse ulatavad. Kuida juba ennemalt tähendatud, on kahtlemata nende keeliliste vormide laiali lagunemine Saaremaale Muhu kaudu sündinud, ülemaa poolt tulles — kunni Valjalani: on tõeks tehtud asi, et suur osa keelelisi muutusi enese alguse just õige kitsastest piiridest saab ja vähe haavalt alles laienema hakkab. Nagu edelapoolsel Saaremaal, ei tunta Jaani kihelkonnas Eesti keelele nii iseloomulist mixed häält \bar{o} :d, mille artikuleerimise aegu huuled samas seisukohas on kui e:d hääldades, mille artikulatsioon ise aga tagapool e artikulatsiooni kohast sünnib. Nimetatud \bar{o} hääle aset täidab isesugune $\bar{ö}$ teisendus, seegi vähe taha poole, kuid palju vähem kui \bar{o} :d hääldedes; huuled artikuleerivad samal ajal õige avarat avandust sünnitades, nii et hääle $\bar{ö}$ karakteri alal hoides vähegi lähedalt \bar{o} efekti suudab teha. Lisatagu veel, ülepea ei leidu \bar{o} Saaremaal seesugusena mujal kui ainult selles osas, mis ida poolt Põide kirikust alates mööda suurema poolist randa kunni Keigusteni läheb, kust jälle \bar{o} asemel $\bar{ö}$ teisendus ilmub. Sellest siis tulebgi, et saarlastel üleüldse \bar{o} :d ei öelda olevat, ehk küll mitte karvapealselt. Omast kohast huvitav on seegi, et paaris sõnas tavalise *ü* heale asemel *i* ilmub. Nii üteldakse, vähemast vanemate keeles, *nüd* = nüüd ja *ippama* hüppama asemel. *i* < *ü* muutus on sealt tuttav, kus rootsipärane substraat,

aluskind ebakaheldav on, ja ilmub peaaegu alati $\bar{\varepsilon} < \bar{a}$ kõrval. Mis eelmisesse hääle muutusesse eraldi puutub, siis on ta harilik neis Eesti laensõnades, mis meie ranna Rootsi murded vastu on võtnud.

Nagu Jaani poolnegi keel, ei avalda Karjas kõneldav murre suuremaid iseloomulisi jooni. Jaani poolsest läheb ta selle poolest lahku, et poolvokaal i üleüldse püsinud on; üteldakse siis *kain*, *aiab*, *pain* jne. Pikk vokaal \bar{a} on diftongiks muutumata, kuna \bar{a} üleüldse püsinud on ja ainult mõnel juhtumisel naabri murdest *ea*-lisi sõnakujusid on laenanud, vähemast nüüdse keele järel otsustades. Muidu on ülipikad vokaalid üleüldse õige kinnised, nagu idapoolsel Saaremaal üleüldse, selle vastu on lihtsad pikad vokaalid palju lahtisemad. Üteldakse nii moodi $\hat{o}l$ - $\bar{o}le$, mitte $\hat{o}l$ - $\bar{o}le$ nagu Mustjala pool ja mõnes kohas mujal, samuti $\hat{m}el$ - $\bar{m}ele$, mitte $\hat{m}el$ - $\bar{m}ele$ jne.

Sõnastikugi poolsest ei paku kõnealused murded palju ennemalt nimetatut lisaks.

Mis maa ja maastiku kohta, siis on Jaani kihelkond üleüldse põhjapoolses osas kõrge paepealne lagendik, arumaa sarapuu põõsastiku ja kदारikuga, külasid vähemate metsatukkadega siin seal laiali. Ainult ranna äärist mööda Orisaare poolt tulles kunni teispoole Ranna küla kasvab männimetsa, mis muidu kõrge igava ranna äärsel tee hubasemaks ja vaheldavamaks teeb. Ja mitmes paigas, nagu Ööriku mahajäetud, ehk küll metsarikkas ümbruskonnas ja Järveküla ümberkaudsuses alaneb maapind madalaks ja nõgustikkudesse valguv vesi sünnitab soid või soopärast maastikku.

Metsarikastest kihelkondadest esimeste seas on kahtlemata Karja kihelkond. Nii Leisi paigust kunni Soela ninani küünivad avarad männikud; idapoolses osas kihelkonda satud enese teel sagedasti kuhugi tammikusse, mille igarad puud nüüd siiski harvaks on muutunud, ja vastu päikese veeru laiuvad jälle Pamma ja Purtsa ümbruses suured sood teispoole äärelahtmetesi või tumedat männikut liivasel kõrgendikul, kuhu saarlaste 1343 a. suure mässu ajal ehitatud linnuse vallid nüüdgi veel verist minevikku meele tuletavad.

Ka rahvas, iseäranis Karja pool, ei avalda enese välimuse poolest palju iseäralist silma paistvat. Üleüldse näikse ta enam valvakat verd olevat, kasvu poolest keskmist võitu. Ilusus, iseäranis naiste seas, ei ole siiski haruldane ja sellel

ei puudu oma teatav suursugune joon, mis kesk küla tänavat omane on imestust äratama. Idapoolsemas Jaani kihelkonnas on tõug nähtavasti vähe erilisem, kuna seal üleüldse tumedamad värvid ja varjundused sagedamad näikse olevat kui Karja kihelkonnas. Ja tõeste, Jaani poolistel näitabgi selle poolest midagi ühist Põide kihelkondlastega olevat; sarnasus ei ole mitte üksi keeleline, vaid tõulinegi. Kuid siin võiksid ainult lähemad antropoloogilised uurimised midagi kindlamat tuua, ja tõu küsimus oleks tõeste omast kohast küllalt vääriline, et sellegagi tegemist tehtaks. Ja aega ei peaks ootama, sest tulevikus saab tihenev kultuur ja suurenev liikumine üksikute kihelkondade tõulisigi silmapaistvusi kahtlemata alatasa vähendama ja nende vahesid aegade kestes vähe haavalt ebanähtavaks tegema.

Lõpetuseks mõned sõnad. Võiksin nüüd seda korda lõpetatuks pidada keelelised uurimised Saaremaal, ses kahtlemata ajaloorikkas maakonnas, kuhu sündmused mõne asja poolest palju tihedamaid jälgi on jätnud kui kusgil mujal kohas mannermaal. Tarvitseks ainult arheoloogiat nimetada, ja museumites roostetatavad varad ja kalmude põuest päeva-valgele tõstetud sõjariistad võiksid terve ajaloo jutustada sellest raugenud elust, mille tunnistajaks nad olnud. Esiajaloo hämarusesse tungida püüdes, küsib tahtmata, kuidas on see Soome-Ugri keel, mille jätkajat me nüüd kõneleme, neile rannamaile lagunenud ja siin püsiva koha omandanud, kahtlemata kõrvale tõrjudes võõra idioomi, mis ta siit leidis, vähe haavalt sulatades ja neeldes selle elujõudu, ise seda teisedades ja ise teisedes eriliseks enese algupärasest kujust, mis maale tulijad võidukate sõjariistadega kaugest kodust kaasa olid toonud. Siin on terve rida huvitavaid küsimusi, mille vastamine mitte kõige viimase tähtsusega ei ole.

Missugustes tingimistes ja oludes esimesed rühmad muinaseestikeele kõnelejaid Saaremaale ilmusid, ja mil ajal see sündis, selle peale võib ainult vaikimisega vastata: me ei tea seda mitte. Kuid ebakaheldav on see, et Saaremaa ammu enne seda inimeste asukohaks on olnud, kes vilunud merel-sõitjad olid ja ühtlasi mererõõvimist harjutasid, mis muinasajal alati ühenduses oli. Mis tõugu oli see rahvas, kui tihedalt ta asus ja kus ta asus ja mis põhjused saarestiku võitmise muinaseestlaste poolt võimalikuks tegid, selle kohta on raske midagi kindlat lausuda. Üksi arheoloogia võiks neist aegadest selgemat keelt kõneleda, kuid see on tänini vaikinud, osalt sellepärast, et sellelt abi küsima ei ole mindud.

Aga kui kõik teated ei valeta, et Läänemere mail enne muinaseestlaste tulekut mingi Germaani tõugu rahvast on

asunud, siis on kindel, et see tõug enne kõike saartel ja ranna ääristel on pidanud asuma, sest juba võrdlemisi varastel aegadel on meri rahvaste ühendajaks ja koloniseerimise vahendajaks olnud. Ja selle arvatavasti Germaani, võib olla, õige lähedalt skandinaavlastele sugulase tõu käest on siis muinasaarlased meresõidu ja mererõõvimise kunsti täiuseni omandanud. Kuid sellepärast, et sisserändajad võitjatena on tulnud, on algupärased saarlased vähe haavalt tulijate keele pidanud omandama, mis muidugi eriliste tingimuste järel paenudes seda enam teises, mida enam ta võõrastele aladele laienes. Ja mida tihedam endine võõrapärane olus küsigil oli, seda selgemini pidi lahkumine murdes nähtavale tulema, nagu me tõeste näit. nüüdse Saare murrete kohta tõendada võime. Asjaolu ei muuda seegi palju, kui mõõndame, et nüüdses keeles nähtavale tulevad tõendused võõrapärasest substraadist mitte vanemast, enne eestlaste tulekut Saaremaal elanud rahvast ei tarvitse järel jäänud olla, vaid, võib olla, koguni palju hiljemast võõra tõulisest alusest, mis selgeid Rootsi laadilisi omadusi avaldab. Sest väga tõenäoline on oletada, et Saaremaa skandinaavlastel, kõnelemata vanemast tõulisest aluskorrast, alles ehk vikingikäikude aegadest, 8—11 aastasajani, pärit on, mis ajal mitte üksi Eesti rannad ja saared enese Rootsi pärase rahva ei oleks saanud, vaid Soome rannaäärsedgi. See näitab õige tõenäoline olevat, seda enam, et sel ajal tõeste mingi suurem rahva rändamine Rootsi poolt aset on leidnud. Olgu küsimusega aja kohta kuidagi tahes, igatahes on kindel, et Saaremaal tugev Germaani, lähemini Skandinaavi substraat on olnud, mis arusaadavalt iseäranis edelapoolses osas õige tihe on olnud, nii sama nagu teiselt poolt tulnud Soome-Ugri olusgi väinade lähesuses puhtamat iseloomu avaldab. Selle kohta annavad omast kohast keelelised faktid, nagu juba tähendatud, ümber lükkamata tõenduse, ja see on seda ebakaheldatavam, et samad vahed alati antropoloogiseltgi nähtavale tulevad.

V. Grünthal.

Aruanne kohanimedele ja murdesõnade korjamisest.

1910. a. suvel läksime E. Kirjanduse Seltsi soovil, mis selleks 20 rübla määras, kohanimesid korjama. Tööd algasime Kiltsi vaksalist peale. Peasjalikult töötasime Koeru kihelkonnas, siis mõnes naabrikehelkonnas (Peetri,

Põltsamaa ja Laiuse). Üleüldse käisime 31 küla läbi ja kirjutasime kohanimed, mis kuulsime, üles, nagu: talude, mägede, jõgede, metsade nimed jne. Kirja panime ka rahva ennemuistsid laulusid, vanu kombeid, murde-sõnu, lillede nimesid ja ainelise vanavara omanikkude adressisid. Murdesõnade korraldamine jäi O. Lõvi hooleks, kuna tema kohaliku murdega rohkem tuttav on. Lillenimed võttis Lalli, kes meiega vabatahtlikult ühes tuli, oma peale. Kahjuks närtsisivad lilled meil aga tee peal nii ära, et neid praegu — tänavu — ära anda ei saa: vast tuleval suvel saavad uued, värsked korjatud ja tarbeliselt kuivatatud. Kohanimed jagasime peaaegu ühe võrra eneste vahel ära, Pearõhu panime kohanimede korjamise juures koha iseloomu ja geograafilise seisuga peale, nii sama ei unustanud meie ka ajaloolisi tähendusi rahva juttude järele paberile pistmast: juttusid lahingutest, teistest tähtsamatest juhtumistest, ja ülepea muinasjutte, mis teataval määral ehk aitaksivad kohanimede sündimist selgitada. Suuremalt jaolt küla kohanimede üleskirjutamise juures tarvitasime meie ametlikka kirju, mida mõned vallakirjutajad meile lahkesti tarvitada andsid. Mõnele külale lisasime veel ligikaudse külakaardi juure, mis asja arusaadavamaks ja ülevaatlikumaks teeb. Kohanimede juure tähendasime ühtelugu *local cases*, teisi aga ainult siis, kui nad üleüldistest reeglitest lahku lähevad. Mäenimede ja muude üksikute kohtade üleskirjutamisel tähendasime, kus kohas ta lähemalt seisab, kelle talu maa peal ja suuruse. Metsade ja soode ning rabade nimede juures, kui ligisaamine võimatu oli — mis puud kasvavad, missugune ta ennemini oli, mis muutused on üle elanud. Ja, ülepea, kõige nimede juures teisendid. Laulude üleskirjutamisel tegime nii, et kirjutasime järgemööda igaüks ühe rea: seda viisi saime laulud õigemini, murdesõnade küljest, üles kirjutada, kuna lauljal enesel ka hulga kergem oli. Muinasjutud on meie eneste ümberjutustused: kuulasime kõik pealt, mis vanaeit või vanamees meile puhus, ja tähendasime igaüks tähtsamad kohad ja keele iseäraldused üles. Pärast võttis üks meist juttu üleskirjutatud märkuste järele paberile panna, ja siis vaatasime selle üheskoos läbi. Nii sama tegime ka kohanimedega. Ainult mõned jutud jäivad aja puuduse pärast ümber kirjutamata. Lillenimede üleskirjutamist toimetasime järgmiselt: läbi metsade ja aasade käies võtsime vähem tuttavamad lilled kaasa; kui külasse jõudsime, läksime sisse ja pärisime ühes võetud lillede nimed järele. Nimedele lisasime juure veel koha, kust saime ja kus ta teatavat nime kannab jne. Murdesõnad kirjutasime tervetes lausetes üles ja nende tähtsamad kasused.

Aega läks meil korjamiseks ligemalt kaks nädalat, kuna

tervet kihelkonda üles kirjutada ei jõudnud. Hiljem kirjutas O. Lõvi veel Sootaguse, Pikevere, Ällivere ja Ramma külad üles. Korraldamine jäi talveks, kuna suvel enam aega selleks ei jätkunud.

Nüüd oleme selle tööga nii kaugelt jõudnud, et lähemal ajal võime E. Kirjanduse Seltsile kõik ära anda. Kohanimedele saab ühes märkustega umbes 200 lehekülge; murde-sõnu ei tea lähemalt määrata.

Annetame endi korjanduse kohanimedest ja murdesõnadest E. Kirjanduse Seltsile (Rahvalauludest — ära kirja). Arvame, et meie korjandus tulevikus Eestile natukesegi kasu toob — siis oleme ehk teha suutnud, mida püüdsime.

Oskar Lõvi.

Johannes Lauri.

Tartus, 14. dets. 1910.

Kirjanduslised auhinnad heade ümberpanekute eest.

Eesti Kirjanduse Selts kuulutab võistluse heade ümberpanekute eest järgmistel tingimistel välja:

1. Leo Tolstoi muinasjutt „Сказка о Иванѣ Дуракѣ“ tuleb võimalikult hästi ümber panna. Käsikiri saadetakse „Eesti Kirjanduse Seltsi“ nime peale Tartu, hiljemalt 7. novembriks 1911. Kirjatöö juures olgu kinnises ümbrikus ümberpaneja nimi ja adress, ümbriku ja kirjatöö peale tuleb äratundmiseks ühesugune juhtsõna tähendada.

2. Ümberpanekute eest määratakse 3 auhinda: I. auhind 100 rbl., II. auh. 50 rbl., III. auh. 25 rbl.

3. Hinnamõistjaks on kolmeliikmeline toimekond. Üks liige on nende auhindade kinkija ja mõtte algataja K. Leetberg Peeterburist, teised kaks liiget valib „Eesti Kirjanduse Seltsi“ asemikkude-kogu.

4. Hinnamõistjad võivad hindasid ühendada ja ühesuursid hindasid määrata, kui sisse saadetud tööd seda tarvilikuks teevad.

5. Kui hinnaväärilisi töösid sisse ei saadeta, jäävad auhinnad kas kõik või osalt välja andmata ja kinkija saab ülejäänud raha tagasi.

Tartus,
5. veebr. 1911.

Eesti Kirjanduse Seltsi
eestseisus.

Kirjandusline ülevaade.

Ansomardi. **Sõja päiwilt.** Tartus, 1910. K. Sööti trükikoja trükk ja kirjastus. 136 lhk., hind 55 kop.

Igal kirjanikul ja ka igal kirjutajal on laua sahtlites ja mujal hulk katseid mitmesugustelt aegadelt, katseid, mis mõnesugustel põhjustel kas pooleli või välja töötamata on jäänud. Peapõhjus, miks sarnased kirjutused välja töötamata jäävad, on kõige sagedamini see, et autor aines ennast petetud näeb olevat: esialgul ehk näitab küll, et siit iludus tulla võib, kuid pärast selgus, et kõik ikkagi tooreks jääb. Sagedasti lennavad sarnased käsikirjad autori enese juhtimisel tulde; kui nad aga alal hoitult peale autori surma püsivad ja autor omade muude töödega enesele kuulsuse, nime võita on suutnud, siis otsib tänamise jänune järelepõlv need käsikirjad üles ja — avaldab nad.

See kõik on vähemalt ära seletatav.

Kui aga ühtegi nendest eeltingimistest ei leidu, vaid õnneks priskelt veel elutsev autor ise oma kirjutuselaua sahtlid hoolega tühjendama ja seega ise ennast paljastama hakkab, siis tuleks ainult hoiatada — ainukene heatahtlik vastuvaidlemise võimalus.

Meil näikse see iseene paljastamine ilma iseäralise tungiva tarbeta vanemate kirjanikkude juures otse hoogu võtvat. Ma tuletaksin ainult Jakob Liivi luuletuste kogude väljaandmist meele. See sama maksab ka Ansomardi viimase kogu-väljaande „Sõja päiwilt“ kohta, milles mitmedelt ajajärkudelt pärit olevad katked kokku on korjatud ja ühise, nii sama juhulise pealkirja all on välja antud, sest „Sõja päiwilt“ kõneleb üksi esimene „jutukene“, kuna teiste ained kõige mitmekesisemad on.

Raske oleks nende katkete kohta midagi ütelda, sest et nendes midagi eitamise ega jaatamise vääriolist ei leidu, vaid kõik on ühe laadiline hall. Minus on need jutukesed ainult ühe korda saata suutnud ja see on: usalduse Ansomardi kohati sümpaatilise realismuse sisse on nad minult riisunud, selle kirjaniku positiivilised küljed minu silmis peaaegu täiesti hävitada aidanud.

Ei leidu selles kogus ühtegi töökest, mis endist Ansomardi't elavamalt meele tuletaks, vahest üksi „Raagnahksed pastlad“, kus sellele kirjanikule omane hingeelu kujutuse soojus õrnalt vastu helkida püüab. Teised on ehk küll „lookesed tõsisest elust“ ja jäävad ikkagi ainult nahkseks proosaks, mis lugejat millegagi võita ei suuda, sest igast Eesti lehekesest võime paremaid päevakajasid, — pealegi veel oma olude kohta, — leida, kui seda „Tükeldised“ pakkuda suudavad; nii sama odavalt on sarnasid unistusi leida, nagu „Surm“ ja „Lill“. Omavahelises seltskonnas jutustatakse sarnasid anekdootisid nagu „Kodupolitsei“ ja „Weeruka neetu“ palju elavamalt, enam kontsentreeritult, kui seda Ansomardi omas käesolevas kogus teeb.

Ja kui mitu korda ei ole meie juba kuulnud: „Siin läks jällegi tööks, et vanemate patud laste kätte tasutakse, olgugi, et vanemad

lastele lihased ei olnud?“ Õpetusesõnad, millega Ansomardi oma esimese jutukese „Sõja päiwilt“ lõpetab.

Ainete mitmekesisust vastab vormi kesisus. Siin ei ole Ansomardi midagi juure õppinud, vaid palju unustanud. Juba esimenegi tingimus tähendab sammu tagasi, kuna aga teine kiire taganemine on. Oleks autor oma följetonid 10 aasta eest välja andnud, võib olla, nad oleksid ehk ajajärku sünnitavadgi olnud, kuna nad nüüd üksi neid vastaolusid, mis meie vanade ja noorte töödes leiame, seda selgemalt silma paista lasevad. See oleks vähemalt heatahtlikult võttes nii.

Bernhard Linde.

20 laulu neidude-, sega- ja meestekoorile. Kogunud D. Orgusar. Hind 50 kop. P. Jürgensoni kirjastus Peterburis ja Moskwas. Aasta ?

Nimetatud laulude kogus on, peale kahe, ainult Vene heliloojate töid. Raamatu toimetaja on tahtnud, nagu ta eeskõnes ütleb, Eesti koorisid ka võõraste helitöödega tutvustada, mis kõigiti väga kiiduväärt on. Kolm esimest laulu, nimelt Tshaikowski „Neidude koor“ ooperist Ewgeni Onegin, Meyerbeeri „Suplejate neidude koor“ ooperist Hugenottid ja Saint-Saëns'i „Kevade hümnus“ ooperist Simson ja Dalila, on klaveri kaasmängul. Kaks esimest on meeldivad muusika palad — esimene oma õrna lüürikaga, teine oma looduse kujutusega, kuna kolmandast meile värske kevade lehk vasta heljub. Kui helitöö on viimane muusika poolest õõnes, nagu seda nimetatud helilooja töödes tihti tundub. Ka klaveri kaasmäng ei suuda siin seda õõnsust mitte täita, ehk olgu siis, kui näitelava seinad selleks kaasa aitavad. Nr. 5. kannab T a b o w a s e h ü m n u s e nime, See pala on muusika poolest tõesti hümnus, kuid õnnetus on selles, et Eesti muinaslooline Tabovane tuttava Vene viisiga, mis lihtsal kujul igas Vene koolis lauldakse, mitte leppida ei taha. „Munder“ ei ole mitte Tabovase oma, ei ole mitte Eesti kuub. Ka see laul on klaveri kaasmängul. — A n t s e w i R e q u i e m nr. 11. on iseenesest huvitav pala, kuid lihtkooridele ei ole ta mitte sünnis. Väga tihti on helid hunnikusse aetud (mitmekordne kitsas sept- ja non-akkord), mis oreil ehk orkestril mängides küll suurt mõju avaldavad, mis aga a c a p p e l l a laulmises väga raske täita on, ehk olgu siis mõne 300 mehelise kooriga. Paremate laulude sekka käivad ka Tshaikowski „Sügise laul“ (nr. 5.) ja Ööpik (nr. 15) Teised laulud on enam-vähem ilma värvita. Mitmed neist ei ole ka helide kokkukõla ja häälte käikude poolest vigadest mitte vabad. Nii on näit. nr. 12. „Talwine tee“ sellepoolest päris õnnetu. Laul on, nagu arvata võib, meestekoorist segakoorile ümber seatud, kuid ühtlasi on selles, kas oskamatusel või pealiskaudsuse põhjal, kaunis palju patustatud, nagu seda L e n t o osas takt 2., 3., 10., 11., 13., 15., T u t t i osas takt 2., 4., 5., 9. ja 10. näitavad. Ka meestekoori laulud ei meeldi vist Eesti kooridele.

Ülepea oleks pidanud raamatu toimetaja laulusid parema maitsega valima ja tervet laulude kogu suurema hoolega välja töötama. Isegi

mõned nimed on hooletumalt kirjutatud, nagu Gugenottid, Meierber, Tschaikowski, Tcaikowski ja siis veel Tsaikowski. Laulude sõnad on suuremalt osalt kaunis kenad; tuleb aga ka ette, et keele rõhk muusika rõhuga mitte just kokku ei käi.

Ülemal tehtud tähenduste põhjusel ei tohi mitte julgesti loota, et nimetatud 20 laulu Eesti kooride poolt lahketa vastuvõtmist leiavad.

H. Walk.

Arithmetikaliste ülesannetekogu keskkoolidele. Kokku seadnud A. Bilow. I, II. ja III. jagu. A. Buschi raamatukaupluse kirjastus Tallinnas.

Raamatu kokkuseadmise juures on paremaid venekeelsid ülesannete kogusid tarvitatud, peaausjalikult Vershtshagini oma, kust kaugelt suurem osa ülesandeid on võetud ja kust raamat enesele terve kuju ja laadi on omandanud. Just heaks ei või seda eeskujut mitte nimetada ja oleks parem olnud, kui raamat enesele mõne teise ülesannete kogu eeskujul pisut lahkema palge oleks saanud.

Et esimese jao kohta omal ajal Eesti Kirjanduses kaunis laialdane ja kohane arvustus ilmunud, siis vaatame lähemalt ainult II. ja III. jagu.

II. jao sisuks on murdarvud, s. o. harilik ja kümnendmurd ja siis veel meetri mõõdud. Sisu jaotamine käib harilikku rada, nagu seda venekeelsed ülesannete kogud ette tähendanud ja ei paku sellepoolest midagi iseäralikku ega uut. Mõned osad oleksid võinud teise kohta paigutatud saada, mõned raamatust hoopis välja jääda. Nii oleks võinud 23. paragrafi ühte osa ülesandeid murdude kasvatamisega, teist murdude jagamisega ühendada. Jätkuline kümnendmurd, mis oma loomu poolst muud ei ole kui lõppemata arvurida, mida aritmeetik mitte täiesti selgeks teha ei suuda ja mille tarbeks nimetatud raamatus palju ruumi on tarvitatud, tuleks aritmeetika õpetusest hoopis välja jätta ja arvuridade või progressionide liiki mahutada, kus juba võimalik on teda arusaadavamalt ja põhjalikumalt läbi võtta. § 25. paneb murrud peanimetaja alla. Viimast kõnekäänakut ei ole praktikas mitte hõlpus tarvitada ja oleks sellepärast parem, kui murrud ühenimeliseks tehakse.

Et raamat alls esimeses trükis ilmunud, siis ei tohi liialt nuriseda, kui ülesannetes ja kostustes mõned vead on hiilunud, millest siin mõned, mis senini ilmsiks tulnud, nimetan: nr. 1752. seisab 200 soldatid, peab olema 220 soldatit; nr. 1754. kostus on raamatus 77, peab olema 120 arsinat; nr. 1755. kostus on 80, peab olema 77; nr. 1756. kostus on 204, peab olema 80; nr. 1757. kostus on 240, peab olema 204; nr. 1758. kostus on 120 arsinat, peab olema 240; nr. 1780. kostus on 4 rbl. 75 k., peab olema 4 rbl. 95 kop.; nr. 1768. tuleb $\frac{18}{114}$ asemele $\frac{18}{144}$ panna.

Raamatu III. jago rehkendab proportsionaalste arvudega ja viib kodanliku aritmeetika lõpule. Selle jao üleüldiseks pealkirjaks peaks olema proportsionaalsed arvud, mis aga raamatus puudub. Pealkirja „Lihtkasu arvamine“ asemel oleks nimetus-sõna liht-protsentide.

arvamine küll parem. Ka pealkiri „Osa-arvamine“ ei tähenda asja kohaselt ära ja selle asemel tuleks sõna *proportsionaalne jagamine* tarvitada, sest et siin suurused või arvud ikka teatud arvude *proportsionaalsuses* osadesse iagatakse. Ka sõna „ahela-arvamine“ nõuab parandust. Arithmetikaline vahekord ja võrrend oleks võinud raamatust hoopis välja jääda. Ka selles jaos on, peale ära parandatud trükivigade, kaunis kogu vigasid ülesandeid, mis iseäranis kolmeliikme ja protsentide arvamises silma on puutunud, näit. seisab nr. 2717. $3\frac{1}{2}$ jalga sügav, peab olema $3\frac{2}{3}$ jalga sügav, 8 vedru asemele tuleb 9 vedru kirjutada; nr. 2718. on . . . kodusivad 22 kangurt, kuna seal 24 kangurt peab olema; nr. 2721. peab 1,25 naela asemel 3,75 naela olema; nr. 2827. tuleb 3690 rubla asemele 3960 rbl. panna; nr. 3034. seisab . . . esimene neist 485 rbl., peab olema 425 rbl.; nr. 3039. seisab — $4\frac{1}{2}$ solotn. enam, peab olema $4\frac{1}{4}$ solotn. enam, nr. 3019. on vahekord $\frac{2}{5} : \frac{5}{6}$, peab olema $\frac{2}{3} : \frac{5}{6}$; nr. 3288. kostus on 120 pool imperiali, peab olema 1200 pool imperiali, nr. 3392. seisab — — — aasta pärast kasvis ta osa — — —; peab olema 1 aasta 8 kuu pärast; nr. 3412. seisab — — — andsivad nad $5\frac{1}{2}0/0$ peale, peab olema $5\frac{1}{4}0/0$ peale; nr. 3417. kostuses on 2,5 naela, $4\frac{3}{8}$ naela, 4 naela, kuna seal aga 2,5 jalga jne. peab olema; nr. 3422. kostus on 1 rbl. 70 kop., peab olema 1 rbl. 30 kop. Peale tähendatud vigade on, nii hästi II. kui ka III. jaos, arvatavaste veel teisi vigasid, mis iga rehkenduse õpetaja enese õiendada jäägu.

Nagu juba eelpool tähendatud, ei ole raamatu toimetaja soovitud ja tarvilikuks tunnistanud uuendusi mitte silmas pidanud ja nõnda peaks ka rehkendus meie koolides ikka veel vanades ära kulunud rööbastes edasi veerema. Kui rehkenduse õpetus mitte ära ei pea tarduma, siis peab ka sellel põllul uuendusi otsima, nii hästi õpematerjali jaotamise ja väljavaliku, kui ka õpetamise viiside poolest.

Et aga praegusel ajal Eesti keeles paremat ega täielikumat ülesannete kogu ei ole, siis jääb A. Bilowi oma Eesti koolidele ikka kõige täielikumaks ja ainsamaks soovitavaks raamatuks. Kirjutaja on omalt poolt teinud, mis võimalik. Raamatute välimus on meeldiv, paber rahuldav, kiri kaunis.

H. Walk.

J. Sitska. **Üleüldine ajalugu.** I. jagu: Wana aeg. Tallinnas 1910. a. August Busch'i raamatukaupluse kirjastus. Hind 80 kop. Eestimaa Rahwahariduse Seltsi kirjanduse haruseltsi toimetused nr. 7.

Eesti ajaloo kirjandus on veel väga väikene ja sellepärast tuleb iga toodet, mis sel alal ilmub, tänuga vastu võtta. J. Sitska nimi ei ole meil tundmata, sest tema poolt on enimalt juba ajaloolisi raamatuid ja broshüürisid ilmunud. Broshüüridest nimetan tema „Hieronymus Savonarola“ ja „Rootsimaa mõisate tagasiwõtmine“, ajaloo raamatudest „Üleüldine ajalugu III. jagu. Uus aeg“ ja „Ajaloo algõpetus. Wana, kesk- ja uus aeg“. „Uuest ajast“ ja „Ajaloo algõpetusest“ olen omal ajal juba „Postimehes“ ja „Peterburi Teatajas“ juttu teinud. Muu seas nõudsin, et

J. Sitska oma Üleüldise ajaloo raamatutele pildid ja ajaloo kaardid juure lisaks, sest et tema raamatuid peasjalikult iseõppijad tarvitavad, kellel ajaloolisi kaartisid ja piltisid ei ole. Pealegi ei ole meil siamaani Eesti keeles ajaloo atlant olemas. Omas „Wanas Ajas“ seletab nüüd J. Sitska, et ta „arvustuse nõudmistest hoolimata“ oma uemas raamatus muutusi ettevõtnud ei ole“ ja et ta „oma endise tee peale kindlaks on jäänud. Ajaloolised kaardid ja pildid, mille puudumist raamatu kirjutaja ise elavalt tunneb, olevat välja jäätud, sest nende koht ei olevat ajalooramatus, mis oma hinna poolest kõikidele kättesaadavaks peab jääma“. Hinna küsimus, kui peapõhjus, miks kaardid (piltide puudumine ei ole nii tähtis) raamatus ruumi ei leidnud, ei ole küllalt kaaluv. Kõige paremaks vastatõenduseks on J. Sitska „Ajalo algõpetus“ oma 75 pildiga, millele hra August Busch ometi kõrgemat hinda ei määranud kui „Wanale Ajale“ ja „Uuele Ajale.“ Kui raamatukirjutaja raamatule vähemalt kaks ajaloolist kaarti („Alexander Suure riik“ ja „Rooma riik keisrite ajal“) oleks juure joonistanud või joonistada lasknud (hra J. L. Jürgens oleks seda vist heameelega teinud), hra Busch oleks nad tingimata raamatusse mahutanud. Kuid kaardid oleksid tõesti kaardid pidanud olema, aga mitte „kaardid“, mida meie „Ajalo algõpetuses“ leiame.

Raamatu kokkuseadja tõendab, et ta oma raamatus mitte muutusi ette võtnud ei ole, kuid see tõendus ei ole mitte üsna õige. J. Sitska on oma võõraste nimede kirjutamiseviisile truuks jäänud, kui ka mitte üsna järjekindlalt (nii kirjutab tema Alexander Suur ja mitte Alexandros, Rhenus ja Rhein, Rhodanus ja Rhone jne.), muutusi on „Wana Aja“ esimeses pooles siiski olemas. Kuna „Uues Ajas“ niisugusid kirjanikka nagu Shakespearet, Schillerit ja Goethet ja kunstnikka nagu Albrecht Düreri, Hans Holbeini, Michelangelot, Tiziani ja teisi ainult mööda minnes nimetatakse, teeb J. Sitska oma „Uue-Aja“ esimeses pooles Athena kunstnikust Fiidiasest kaunis pikalt juttu. Nii sama kõneleb autor Attika tähtsamatest näitekirjanikkudest Aischylosest, Sofoklesest ja Euripidesest igatahes palju laiemalt, kui Goethest ja Lessingist. Tema tutvustab lugejat isegi Greeka teatri ja kunstiga. Ette võetud muutuste tõttu, mida raamatu kokkuseadja ise tõeks tunnista ei taha, on „Wana Aeg“ minu arvates parem kui ta „Uus Aeg“.

J. Sitska paneb liig suurt rõhku poliitilise ajaloo peale ja sellepärast ei jää temal ruumi kirjeldatavate rahvaste kultuuraajaloo jaoks. Kuna Greeka kunstist, mõttetarkusest, kirjandusest jne., nagu juba nägime, „Wanas Ajas“ juttu tehakse, ei leia meie Rooma kultuura elust peale sõjaväe, sõjariistade ja sõjapidamise kunsti peaaegu mitte midagi. Pikad sõdade kirjeldused Rooma rahva ja naabrite vahel, keda roomlased alla heita tahtsid, tülid suurnikkude ja „väikeste meeste“ vahel alla heidetud rahvaste ja orjade mässud jne. võtavad nii palju ruumi, et raamatu kirjutaja kahjuks peatükid, milles ta Rooma kultuuraajaloost (kodune elu majandus, kunst, kirjandus, teadus) kõneleks, kirjutamata jätab.

Vigasid, mis ajalugu võltsiksivad, ei ole peaaegu olemas, sest et J. Sitska oma raamatu võõrakeeliste kooliraamatute järel on kokku seadnud mis mitmest arvustuse tulest on läbi käinud. Mõned vähemad olgu siin kohal nimetatud: 176 lhk. räägib J. S., et 451. a. e. Kr. Roomas otsuseks tehti ühe aasta peale kümme meest (decemviri) valida, kes seadused pidi tegema. Et aga plebeilased selle aja jooksul mitte ilma kaitseta ei jääks, siis valiti ka plebeilasi kümnemehe volikogu liikmeteks. See ei ole mitte üsna õige. Esimesel aastal ei valitud plebeilasi, vaid alles teisel aastal valiti ka neid kümnemehe volikogusse. 80 lhk. räägib autor, et Solon Lydiamaa kuninga „Kroisose“ (Kröösuse) juures võõrsil olevat käinud. Seda võõraskäiku tuleb legendaks pidada, sest et Solon, kes 639. e. Kr. Kr. sündis, siis juba 66 aastat vana oli, kui Kröösus pärast Haliattese surma (563. aastal) Lydia troonile astus. Pealegi ei ole need Persia ja Lydia kuningate aastaarvud mitte õiged, nagu seda uuemad uurimised seletavad. 19 lhk. tõendab J. S., et 1700. a. e. Kr. Egiptuse maale metsik ja harimata rahvas sissetungis, keda h y k s o d e k s kutsuti. Mitte rahvast ei kutsunud h y k s o d e k s või õigemine h o k s h a s i d e k s, vaid selle rahva vürstisid. Sõna „H y k s o d“ tähendab karjaste vürstid. Nii sama ei ole kindel, et h y k s o d S e m i sugu rahvas oli, nagu J. S. kinnitab. Parema oleks olnud sõna „v i s t“ juure lisada. Hommikumaa ajalugu on J. J. Sitska poolt liig vananenud allikate järel kokku seatud. Viimastel aastadel on hommikumaa rahvaste ajalugu uute allikate järele uuritud.

J. Sitska raamatud: „Uus aeg“, ja „Ajaloos algõpetus“ ja „Wana aeg“ olid hädasti tarvis ja soovida jääb, et nüüd kõik need, kes oma edasiharimise kallal töötavad, J. Sitska ülevaatlikuid ja arusaadavas keeles kirjutatud ajaloo õperaamatuid mitte lugemata ei jäta. Lastevanemad ja kooliõpetajad soovitagu ja ostku oma lastele ja õpilastele kõige pealt ajaloolisi raamatuid, sest ajaloo kui õpeaine tähtsuse kohta, puudub Eestis veel laialisem arusaamine. See tuleb sellest, et meie algkoolides ajalugu väga puudulikult õpetatakse. Kuna algkoolide kasvandikud Vene ajaloost episoodilisi teateid Vene keeles õpivad, jääb neile palju sellest aru saamata, üleüldises ajaloos valitseb aga täieline teadmatus. J. Sitska raamatud on selleks nüüd olemas, et kõik need, kes hariduse kasust jaksavad aru saada, enesele ajaloos teadmisi omandada võiksid.

N. Kann.

Julius Lippert, **Kultuura ajalugu II. osa.** Seltskond: perekond, omandus valitsus ja kohus. Eesti keelde toimetanud O. Liigand. Georg Zirk'i trükk ja kirjastus Tartus.

Raamatu sisust ei tarvitse siin pikemalt kõnelema hakata, Lippert'i nimi on selleks küllalt tuttav ja tinnistatud. Kõigiti võib küsida kas ei oleks kultuura ajaloo toimetamiseks Eesti keele ometi paremat valikut võidud teha, sest kõigest hoolimata ei ole Lippert enese keele ja esituse poolest ometi küllalt kerge ja elav, iseäranis meie lugejate jaoks; et ta mõtete avaldamises koguni kuiv, liig teaduslik ja raskepärane on, võib lugemine mitmele tülikaks ja väsitavaks minna, ja seesugust ainet peaks palju ela-

vamalt esitama, iseäranis siis kui seda laiematele ringkondadele tahetakse pakkuda. Ja, mis veelgi pahem, raamat on mitmeti vananenud.

Mis tõlke kohta — ja sellega on muidugi nende ridadel peaaegselt tegemist — siis ei või salata, et tõlkijal suuri raskusi võita on olnud. Karvapealsemaks teaduslikumaks esituseks on Eesti keel veel võrdlemisi vähe vilunud ja veel vähem on seda tõlgete tegijad, kellel tavaliselt selle jaoks ka ülearust aega ei jätku.

Kui kõnealust osa eelmise, mõni aeg tagasi ilmunud osaga keele poolest võrdleb, siis ei või ometi tunnistamata olla, et ladususes ja hoolikuses, kõigest hoolimata, palju edenenud on. Nagu juba tähendatud on Lipperti keel iseenesest küllalt raskepärane ja selle mõju on muidugi pidanud tõlkesse järele jääma. Siisgi näikse mitmest asjast, et tõlkija on püüdnud enese ülesande kallal töötada. Ja tõlkega võiks ehk, algteksti raskusi silmas pidades, rahule jääda, kui seda siin seal üksikud kitsalikud kohad segama ei tuleks. Esite on liig palju, peaaegu mõtlemata ohtrasti uusi sõnu sünnitatud või vanadest kokku liidetud, mille kohta seda või teist ütelda ei tea, mis nad tähendama peavad: keel muutub selle tõttu mitmes kohas liig ebamääraseks ja kaotab enese hoolikuse. Ja seesugused patustused on sagedasti andeks andmatumad, sest et meie keel ometi nii eile sündinud ei ole, et teda igamees enese tahtmise järel uuesti moonutama tarvitseks hakata nagu meil küll sagedasti paha viga teha on. Teiseks on keeles leiduvad hoolimatused ja vead, millest meilgi aeg oleks lahti püüda saada, ja seegi ei oleks hea tahtmisega tõesti nii raske. Kõnelemata seesugustest sõnakujudest kui tale, peasema, heal jne. talle, pääsma, hääal asemel või võõraste sõnade ja pärisnimede kirjutamisest, nimetatagu järgmised keelelised vead või ebatasasused, mis lugemise aegu märkinud olen:

Nii lhk. 15 grupedes—gruppides, paikline—paigaline, kogunemiste—kogumiste; lk. 16 alguline—esialgne, seltsivus! lk. 20 kumbagi—kummagi (kuna kumbgi nii sama paenub nagu iga muu sõna), kumbale—kummale; lk. 29 vere ühedus! lk. 31 tüpust—tüüpust, iseeneste vahelised — isekeskised, vastastikused; lk. 32 kumbalgi—kummalgi; lk. 36 ülemus—ülemus; lk. 38 on oma mehe oma terve elu aeg—terve elu aja; lk. 44 kõrbereisidel—kõrvereisid (kõrb—kõrve), tagast—tagant; lk. 45 pikune — pikkune; lk. 46 otstarbe — otstarve; lk. 51 sökkusite — sõtkusite, kisksite—kiskusite; lk. 53 peale seda—peale selle; lk. 55 ilma-kaaredes—ilmakaartes; lk. 55 kammerdes—kambrites; lk. 57 ärakaotada — ära kaotada, Nii ligidai . . . ka seisab—Nii ligidal kui . . .; lk. 66 ees—eest; lk. 61 harimataus—harimatus, hoolitsevus! vastandlus! lk. 63 isekohane väärtus? sarnandiga? lk. 64 noõli—noole; lk. 69 alamlus—alamus; lk. 73 koguniste—koguni; lk. 78 kireded—kirgeded; lk. 81 lagundavat (!)—laotavat; lk. 83 ülesse—üles; omaksete—omaste; lk. 86 krääksumist—kääksumist; lk. 87 tsööris—sööris, ukseavaused—ukseavandused, tsööri-kujuline—söörikujuline; lk. 90 tekkib—tekib, harjuvus (!)—harjumise; lk. 91 hoolimatalt—hoolimata; lk. 92 ilmub . . . õigusel kaudjaks—kandjana;

lk. 93 asunevad—asuvad ; lk. 106 omaksete—omaste (nagu karjaste mitte karjatsete jne.) ; lk. 109 maisete—maiste ; lk. 115 kumbagis—kummasgi, tarvisus (!)—tarve ; lk. 116 oma teadvalt—iseteadvalt, kõige paremat näitust. . . annavad—kõige parema näituse . . . (objekt. viga) ; lk. 118 eesheadus (!) ; lk. 115 kohakonnad—paikkonnad ; lk. 120 puutumatus oskas muretseda—puutumatus oskas . . . , maa, kellel . . . —maa, millel . . . lk. 123 püüdi—püüti ; lk. 126 Roland, kelle ees . . . —Roland, mille ees : lk. 126 algud—alged ? lk. 130 sündsast vastust laseb leida—sündsa vastuse laseb leida, üks-puhased (!) ja lk. 131 västandisid—vastandid (part. plur.).

Ühtlasi oleks asja seesuguste sõnakujude eest hoida kui arusaamataks—arusaamatumaks. Nagu rahvakeeles kuskil ei ütelda ta läks silmitaks, vaid silmitumaks nõnda peaks ainult teadmatumaks jne. ütleva ja tarvitama. Üleüldse enam rõhku keele puhtuse ja hoolikuse peale, muu seas lause õpetusesgi, võiks raamatu järgmisele osale ainult kasu tuua. Loode-tavasti leiab kultuura ajalugu lugejate ringkonnast nii mõnegi, kes teaduslikustgi kirjandusest lugu oskab pidada.

V. Grünthal.

Kalakasvatus väikestes tükides. J. Ostrow.

Kalakasvatus on meil siiaaani õige vähe tuttav olnud, ja raamatugi, mis selle kohta kirjutatud, ei ole kuigi nimetamise väärilised. Et selle puudusele abi leida, on hr. J. Ostrow Kalakasvatuse väikestes tükides avaldanud. Juba raamatu välimus on meeldiv ning kaustgi kohane käsiraamatule. Ka hind on võrdlemisi odav, kui silmas peame, et piltide soetamine esimese väljaande jaoks suurt kulu on nõudnud ja et seesugusid raamatuid üleüldse nii palju ei osteta kui näituseks ilukirjandust ; sest isegi saksakeelsed kalakasvatused, mille ostjate arv meie kohta õige suur on, ei ole sugugi odava hinnalised.

Raamatu eesotsas ütleb autor, et ta oma töö väljamaa paremate abinõude ja enese kauaaegiste tähelepanekute järel kokku on seadnud, pärast seda kui ta ise kalakasvatajana on pidanud palju eksitusi ja vigasid tegema. Viimane ajalugu tähendab palju, sest arusaadud eksitused on alati surelikule ehteks.

Kohe, raamatut lahti lüües, pistab meile väljamaa raamatute kokkusead silma : seda võib koguni töö suureks väärtuseks lugeda, kuna raamatu kirjutajal ühtlasi kõige uuemad ja paremad käsiraamatud sellelt põllult eeskujuks on olnud. Ja miks peaksgi teist kokkuseadu otsima ? Kas ehk ainult sellepärast, et algupärased olla. See oleks asjatu. Kuid, ärgu siiski arvatagu, et meil siin lihtsa ümberpanekuga tegemist on Sugugi mitte. Raamatu kirjutaja on ruumi puudusest küll suuri seletusi pidanud lühendama, kuid ilma et täieline arusaamine selle tõttu ometi kahju oleks saanud ; ja, kadeduseta on ta oma tähelepanekuid, mis ta vilunud kalakasvatajana aastate pikul on korjanud, meile püüdnud arusaadavasti silma ette tuua. Raamatut kokkuseades on tal tulnud palju sööti künda ja laantest esimesi sihtisid läbi ajada, kuna suur hulk kalakasvatuse kohta käivaid nimesid ja sõnu on puudunud. Harjunud käega

on ta nüüd kõnealuse töö korda saatnud. Ainult mõne asja kohta olgu järgmised täiendused. Vee puhastamiseks arvab autor ainsa abinõu olevat, kui seda kaugele joosta lastakse, et vesi end siis nõnda rauaolustest ehk roostest puhastaks. Kui siin ainult kaugele vee jooksmine peaks aitama, siis oleks lugu mõne korra õige täbar. Sest sagedasti läheb vesi kaugemale jooksmise kaudu liig soojaks, mis asjalugu eheruse kasvatamiseks ometi kohane ei ole, ja vahest võib võõras piirgi lähedal olla, nii et vesi selgumiseks veel mahti ei saa, enne kui ta juba võõra maa peale voolab. Vesi kaotab pealegi enese raua olused, kui ta väikeste madalate tiikide kaudu üle kivivarede voolab, mis kunstlikka veekukkumisi sünnitaksid. Ka tiikide ehitamise kohta ei ole raamatu kirjutaja küllalt selgesti ütelnud, et neid kõige odavamini väikestes kitsastes orgudes teha võib, kust ojad või allikad läbi jooksevad, siis kui sinna mõne maa peale ikka jälle mullast suleng tehakse. Sulengute ehituse juures oleks ühtlasi aga tarvis tähele panna, et vesivärv otsekohe sulengu ehitamise aegu sisse pandaks, aga mitte siis, kui suleng juba valmis on, sest viimasel juhtumisel ei jää see hästi pidama. Kui ma mitte ei eksi, on hr. Ostrow läbi ja läbi vilunud karbi-kala kasvataja. Ma ei taha sellega üelda, et eheruse kasvatuses kohta raamatus liig vähe kirjutatud oleks. Eherus on meie tiigi kaladest kõige kallim ja peenem kala. Ja selle kala kasvatamine suuremas veekogus võiks õige suurtgi kasu tuua. Ainult tema kasvatamine ja ravitsemine tarvitab palju enam hoolt ja teadust kui teiste kalade oma. Uuelt raamatu väljaandelt sooviks, kõigiti, eheruse kasvatuses kohta laialisemat esitust. Või ehk võtab hr. Ostrow vaevaks ja avaldab edespäi eheruse kasvatuses kohta iseäralise raamatu. Kõnealuse kala käest-söötmise kohta tuleks tähendada, et keedetud piim eherusele tiikides heaks toiduks võiks olla. Ja praegustelegi piimatalitustele oleks see tähtis, sest nõnda võiks lahja piima kalade toiduks valmistada. Ka ei ole, lõpuks, raamatus kalakasvatajate tähelepanemist selle peale juhitud, et üks tõug teist sigitada võib ja mis kasud ning kahjud sellest võivad tekkida. Forelli kala on eheruseks nimetatud. Kuid eheruseks ehk harjuseks kutsutakse mõnes paigas üht forelli tõugu. Nii oleks norja ehk kohasem nimetus olnud, aga nimel ei ole siis suurt tähendust.

Kalakasvatus väikestes tükides on meie kalakasvatuses alal esimene töö, mida julgesti väljamaa omade kõrvale võib seada; ta on omane kalakasvatajale nii mõnegi eksituse ja vea tegemise eest hoidma.

Tungigu raamat meie kodumaa majapidamisesse ja aidaku omast kohast kaasa meie kalakasvatuse edendamiseks ja toetamiseks.

J. Lillak.

Eesti Kirjanduse Seltsi tööpõllult.

Tuleva suve jooksul paneb Eesti Kirjanduse Selts kirjandusekoosolekuid kõnedega ja läbirääkimistega toime:

Viljandis Viljandi maakonna muusikapäeva puhul 11. juunil.

Pärnus pärast Pärnu maakonna laulupidu 20. juunil,
Võrus 24. juulil.

Ajaloo-toimekond katsub J. Jungi poolele jäänud tööd lõpule viia ja Tartu-, Võru- ja Saaremaa kirjeldusteks teateid koguda. Töö etteotsa kutsub ta provisor A. Thomsoni Moelt, kes senni arholoogias mitmeti tegev on olnud ja asja hästi tunneb. Teiste ajalooliste mälestuste (kirjalikkude dokumentide, suust suhu käivate jutustuste, uuemate rahvapilkelaulude jne.) korjamiseks avaldatakse pea üleskutse.

Keele-toimekond vaatab praegu „Maadeteaduse sõnastikku“ läbi ja täiendab ja parandab teda saadetud arvustuste najal. On kellelgi keeletundjal veel soovisid avaldada, siis tehku ta seda varemalt!

Toimetuste viienda osateine pool „Kreutzwaldi Koidula Kirjawahetuse“ lõpp ilmub pea trükist K. Leetbergi sissejuhatusega, seletustega ja registritega. Raamatuh ehib lootust mööda Koidula näpilt, mis senni laiematel ringkondadel täieste tundmata oli.

Rahva-kirjanduse-toimekond avaldab lähemil päivil M. J. Eiseni „Eestlaste sugu“ teise poole piltidega ja Soome-Ugri rahvaste ülevaatliku kaardiga. A. Kogeri „Inimese anatomiast ja füsiologiat“ trükitakse praegu. Th. H. Panteniuse „Üksi ja vaba“ kolmandast jaost on hea osa juba ära trükitud. Kui tõlge edeneb, siis saavad lugejad ta varsti kätte.

Koolikirjanduse-toimekond andis hiljuti J. Pärni jutu „Oma tuba, oma luba“ teises trükis välja, „Kuidas inimesed vanasti elasid“ jäi jõuluks hiljaks; nüüd aga on teda peaaegu oodata.

Eestseisus vaatab praegu läbi kooliõpetaja M. Kampmanni trükivalmis käsikirja „Eesti kirjanduse peajooned. I.“ (algusest kunni J. W. Jannsenini). Raamat on keskkoolidele õpiraamatuks määratud, kus sarnase õpiabinõu järele kibedat tarvidust tuntakse.

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

Gustaw Tenter †.

19. dets. 1910 suri Narvas, lühikese haiguse järele, mees, kelle tegevus mitte üksi Narva kohta tähtis ei olnud, vaid kaugemalegi ulatas, olgugi, et laiemad ringkonnad teda ei tunnud. Mees, kes seltskonna kasuks väsimata tegev oli, aga ialgi kiitust ei ihanud, vaid kordaläinud tööst juba oma tasu leidis; kes ainult-vallakooli hariduse oli saanud, kuid kelle tegevus siiski palju tähtsam oli kui mõnelgi ülikooli haridusega mehel; kes varalisest kitsikusest oli osanud ennast üles kiskuda,

kes ainult ausaid teesid ja puhtaid abinõusid oli tarvitanud, see mees oli Gustaw Tenter.

Gustaw Tenter sündis Tartu kreisis, Maarja-Magdaleena kihelkonnas Kaiavere vallas 9. dets. 1864. Tema isa, Jaan Tenter, oli Pataste mõisa lähedal oleva Peetsu talu rentnik. Isa suri, kui Gustaw alles kuu aastane oli. Ema läks pärast seda veel teisele mehele. Oma hariduse sai Gustaw ainult „Pataste“ vallakoolis, kus Joosep Ärtis sel ajal kooliõpetaja oli. Olgugi, et Gustaw koolis virk õppija oli, siiski pole ta kõrgema kooli hariduse osaliseks saada võinud. Kui noorem vend juba meheks oli sirgunud, pidi Gustaw isamajast lahkuma, sest väikese koha peal ei jätkunud kõigile tööd. Kolm aastat oli tema siis Kaiavere mõisas piimavedajaks. Sel ajal hakkas ta juba üleüldistest asjadest osa võtma: soovitas oma ümbruskonnas karskuse aadet, hakkas „Postimehele“ kirju saatma, oli tegelane näitemängudes ja korjas Dr. J. Hurt'ile ja M. J. Eisen'ile vanavara, mille ära saatmist ta veel Tartus edasi jätkas. Tema oli üks agaramatest vanavara korrajatest.

Kaiaverest läks G. Tenter 1889-dal aastal Tartu. Tartu minnes oli temal 30 kop. raha taskus. Linnas leidis ta ühe suurema äripidaja juures teenistust.

Raske, mitme kuu pikkuse haiguse järele kaotas G. Tenter Tartus oma teenistuse koha. Kui ta viimaks kosus, nõutas ta enesele raamatukaupleja luba, sai Mäesepa käest kimbu raamatuid võlgu, võttis need selga ja läks maale kauplema; kõige pealt — Mäesepa nõuandmist tähelepanemata jättes — just oma koduvalda — Kaiaveresse. Olid need raamatud müüdnud, siis maksis Mäesepale ära ja sai jälle uue kimbu. Kui asi edenes, siis pani hiljemini juba koorma kelgu peale. Nii pidas G. Tenter kaks aastat rändaja raamatukaupleja ametit, siis jättis ta selle vaearikka elukutse maha ja võttis linnas enesele väikese vürtsipoe. Sellega oli esiotsa ka palju vaeva ja muret: kauba muretsemiseks puudus raha ja võlgu ka keegi ei usaldanud.

Gustaw Tenter.

Kui majanduselised raskused juba vähe hinge tõmmata lubasid, hakkas G. Tenter seltsi elust enam osa võtma. 1895. aasta algul heitis ta „Karskuse Sõbra“ liikmeks ja oli seal korra kassapidaja abilinegi.

Juuni-kuus 1900 asus G. Tenter Narva elama. Narvas avas tema leivaküpsetamise äri ja ühtlasi ka väikese poe. Et majanduselised olud Narvas enam takistust ei teinud, siis pühendas G. Tenter iga vaba tunni, mis ärist üle jäi, seltskonna tööle. Nii agarat seltskonna tegelast, kui G. Tenter oli, on üleüldse vähe leida. Päeval äris tegevuses ja õhtuti koosolekutel, mis pooleni õõni ja vahest kaueminigi vältasivad, oli tema alati väsimata tegev.

Kõige pikemat aega on G. Tenter karskuse seltsis „Wõitlejas“ töötanud. Kohe Narva tulles hakkas tema „Wõitleja“ liikmeks. Ta oli 8 aastat selle seltsi juhatuses kui abiesimees, esimees ja revident hoolsasti tegev. Ühtlasi laotas ta agarasti karskuse ja üleüldse muudgi paremat kirjandust laiali. Ka võttis ta vaestelaste eest hoolekandmisest elavalt osa.

Aastal 1906 tekkis Narva Kooliselts. Sellele hakkas G. Tenter kohe liikmeks ja sai 1909 aasta algul esimeheks, kelleks ta ka kunni surmani jäi. Et ta paaril viimasel aastal „Wõitleja“ tegevusest enam vaba oli, siis pühendas tema oma jõu peaaesjalikult Kooliseltsile. Tema juhatuse ajal laiendati Kooliseltsi tegevus tubliste, koolile üüriti suurem korter, kaks õpejõudu võeti juure ja liikmete arv kasvas 124 pealt üle 300. Kõige selle juures on lahkunud G. Tenter väga palju kaasa aidanud.

Kui väikekaupleja, tundis G. Tenter väga hästi seda raskust, mis kohaliste suurkauplejate käest kauba võtmine väikekauplejatele sünnitab. Pääsuteed sellest raskusest võis üksi väikekauplejate ühisus pakkuda. Et ühisust elule kutsuda, selleks hakkas G. Tenter, ühes mõne teisega, agarasti tööle. Põhjuskirja peajooned muretseti väljamaalt ja töötati kohalike olude järel ümber. 1907-da aasta algul sai „Narva Eesti Kauplejate Ühisuse“ põhjuskiri Keisri poolt kinnitatud ja ühisus asus tegevusesse. 1908. ja 1909. aastal oli G. Tenter selles ühisuses esimeheks. Ühisus edenes jõudsaste. 1909. a. ulatas juba ühisuse läbimüük ligi 200 tuhandeni ja 1910. juba umbes 300 tuhandeni. 1909. aasta puhtast kasust annetas ühisus mitme üleüldiskasuliku ettevõtte heaks ühtekokku 150 rubla. Et ühisuse põhjuskapital — kõigest 4000 rubla ümber — suuremaks äriajamiseks liiga väikene oli, siis oli suuremate tellimiste täitmisel tihti rahalist kitskust tunda. Niisugustel kordadel oli G. Tenter alati valmis jõudu mööda abi pakkuma.

Laenu ja hoiu ühisuse mõtte ülesvõtjate seas oli samati G. Tenter üks esimestest. Veebr. kuus 1909. hakkas ühisus tegevusesse ja see on senni heade tagajärgedega töötanud. Selles ühisuses oli G. Tenter esimestel kuudel nõukogu esimehe kandidaat ja pärast nõukogu esimees, kunni surmani. Ka selle heaks on tema hoolsalt tegev olnud, et vastastikku krediit ühisus Narva või Juhkentali elusse tõuseks.

Väikese laste hoiupaiga selts „Saaron“ asus 1906. a. Narva Juhkentali. „Saaroni“ seltsi liikmeks ja revidendiks oli G. Tenter viimased paar aastat.

Ka „Narva Eesti Seltsis“ oli G. Tenter umbes 2 aastat liikmeks. Kolm aastat, 1906. a. algusest kunni 1908. a. lõpuni oli G. Tenter Narva Eesti koguduse eestseisuse liikmeks.

Peale kõige selle, mis G. Tenter Narvas tegi, ulatas temal töõjõudu ka veel eemal olevate ettevõtete toetuseks. Ta oli „Eesti Kirjanduse Seltsi“ liige ja seltsi asemik Narvas. Bergmanni abiraha valitsuse asemikuna võttis ta Narvas uueaasta õnnesoovidest vabastamise maksusid vastu ja määras enne surma selle abiraha heaks oma pärandusest 200 rubla.

Mitmekülgne tegevus kippus nõrga tervisega mehele üle jõu minema. Et varaline seisukord seda lubas, siis tahtisgi tema ennast kõigest suuremast tegevusest vabastada ja puhkusele jääda, et oma kehva tervist kosutada. Selleks ostis ta omale Tartus maja ja mõtles seal rahulikult elada. Äri oli juba ära antud ja nõu oli kindel uue aasta algul Narvast lahkuda. Kuid enne tuli aga surm ja lõpetas ootamata kõik. G. Tenter. suri 19. detsembril 1910.

23. dets. paigutati G. Tenteri surnukeha Tartu Maarja koguduse surnuaiale viimsele unele.

Gustaw Tenter näitas, mis ilma varanduseta ja hariduseta mees korda saata võib, kui pea ja süda õigel kohal on. Wõõraid keeli tema ei mõistnud, aga eestikeelne parem kirjandus oli temal läbi ja läbi tuttav. Ka tundis tema kõiki meie rahva tegelasi ja mõistis neid nende kohaselt hinnata.

Narvas, 30. XII. 1910.

H. U.

Aleksander Bilow †.

Bilow sündis Iisaku kihlekonnas 15. novembril 1957. Hariduse sai ta Narva kreiskoolis, Tartu gümnaasiumis ja Peeterburi ülikooli füüsikamatemaatika jaoskonnas. Ülikoolist astus ta ilma lõpueksamita välja ja oli mõned aastad oma isa mõisat pidamas.

Üheksakümnendate aastate lõpul tuli Bilow Tartusse Treffneri kooli alamatesse klassidesse kooliõpetajaks. Mõne aasta pärast tegi ta matemaatika ülemkooliõpetaja eksami ja sai Tartu realkooli juure kooliõpetaja koha. Kuid endine rahutu elu oli Bilowi tervise nii nõrgendanud, et ta kaua koolitööd teha ei saanud. Halvatus tegi ta parempoolse kehaosa töövõimetumaks. Juba 1904 aastal lahkus ta koolitööst ja nimelt ilma paikukita.

Aleksander Bilow.

Nüüd elatas Bilow ennast peaaesjalikult eratundide andmisega, kunni Eesti Kirjanduse Seltsi Koolikirjanduse toimekond talle keskkoolide ülesannete kogu kokku seada soovitas. Kerge ei olnud see töö mitte. Peale muude harilikkude raskuste tuli siin veel see juure, et raamatu kokkuseadja ainult pahemat kätt kirjutamiseks tarvitada võis. Kui palju kannatust seesugune kõrvaline raskus Bilowilt nõudis, seda võivad ainult need selgelt ette kujutada, kes teda pahema käega kirjutamas ise on näinud. Ülesannete kogu viimaste poognate kokkuseadmine oli alles käsil, kui surm raamatu kokkuseadja maikuul 1910 aastal tabas.

Pääle Ülesannete kogu, mille kõik kolm annet juba trükist ilmunud ja Eesti õpetealega koolides tarvitusel on, kirjutas Bilow aasta kolmekümne eest väikese F ü s i k a. Ka ajalehtedes ja ajakirjades on ta mitmed füüsikasisulised kirjutused avaldanud.

Kui inimene ja seltsimees oli kadunu väga meeldiv; koolitööd tegi ta rohke asjaarmastusega.

J. Sarw.

Täienduseks Eesti Kirjanduse nr. 12 lk. 492, 1910. a.

Mineval aastel kirjutas „Noor-Eesti“ oma 3. numbris, et C. R. J a k o b s o n „Suglav vatsemip'i“ kirjutanud; hr. Ernst Peterson avaldas Tallinna Teataja 11. numbris, et „terve seltsike noorimehi“ seda olevat teinud. Nii hästi „Noor-Eesti“, kui ka hr. Ernst Peterson on eksituses. Mina, kes „Suglav vatsemip'i“ sündimist oma silmaga nägin, pean, et tõtt jalale seada, tunnistama, et selle sünnitaja kooliõpetaja P. K o i t ü k s i i on, kes „Walgusele“ Rakveres kasvatatavatest kihvtistest kohviubadest „Suglav vatsemip'ist, mida ära põletama peaks, kirja saatis ja sellele välja mõeldud *stud. pharm.* Oskar Beking'i nime alla kirjutas. Seda minu tõendust võivad peale „Suglav vatsemip'i“ sünnitaja enese veel mitmed teised kinnitada.

G. Burka.